

Sveučilište u Zagrebu
Hrvatski studiji

Vlatko Smiljanić

**ODGOJNO-OBRAZOVNA KULTURA U
HRVATSKOJ TIJEKOM DRUGOGA
SVJETSKOG RATA U SVJETLU
DOKUMENATA SUKOBLJENIH STRANA**

Zagreb, 2019.

Ovaj rad izrađen je na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu pod vodstvom
doc. dr. sc. Vlatke Vukelić i predan je na natječaj za dodjelu
Rektorove nagrade u akademskoj godini 2018./2019.

SADRŽAJ

I.	Uvod	1
II.	Definicija odgojno-obrazovne kulture	3
III.	Odgoj i obrazovanje u Hrvatskoj tijekom monarhističke Jugoslavije	6
IV.	Jednostrukost ili višestrukost obrazovnoga sustava	9
V.	1941. godina	11
VI.	1942. godina	15
VII.	1943. godina	19
VIII.	1944. godina	21
IX.	1945. godina	23
X.	Zaključak	24
XI.	Popis literature	29
XII.	Sažetak	36
XIII.	Summary	37
XIV.	Životopis	38

I. Uvod

Hrvatski pedagog i povjesničar Tomo Žalac¹ objavio je 1974. godine u *Časopisu za suvremenu povijest*² kako tadašnji povjesničari pedagogije u Hrvatskoj pripremaju veliku sintezu povijesti školstva i pedagogije u Hrvatskoj u pet knjiga. Četvrta od pet knjiga trebala je prikazivati povijest školstva i odgojno-obrazovnih djelatnosti u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH). Međutim, autorov navod da „život i rad škola i prosvjete uopće u uvjetima okupacije, i školski i prosvjetni rad u narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji, na čijoj se idejnoj osnovi i praktičnim ostvarenjima još u toku rada izgrađivao (tadašnji, op. V. S.) odgojno obrazovni sustav“ potvrđuje historiografsku pristranost u donošenju zaključka. Činjenica da je za to razdoblje više dominantna publicistička i memoarska³ nego historiografska literatura, koju je Žalac uočio, vrijedi i danas⁴. Valja napomenuti da je dominantno riječ o djelima komunističke provenijencije, dok je povijest odgoja i obrazovanja za vrijeme NDH gotovo neistražena u hrvatskoj historiografiji, poglavito monografska tipa.⁵ Tako je tematika povijesti odgoja i

¹ Tomo Žalac (1912. – 2002.) bio je učitelj povijesti u Zagrebu. Tijekom Drugoga svjetskog rata istaknuo se kao pripadnik partizanskoga pokreta. Kasnije je radio kao prosvjetni inspektor i sekretar Ministarstva prosvjete za vrijeme Titove Jugoslavije. (*Hrvatska enciklopedija*, s. v. Žalac, Tomo, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=67625>, pristup ostvaren 1. svibnja 2019.)

² Usp. Tomo ŽALAC, „Rad na istraživanju povijesti školstva i prosvjete u Hrvatskoj u doba Drugog svjetskog rata“, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 6, br. 3, 1974., 53-69.

³ Valja istaknuti neka od zapaženijih djela te tematike, gdje je najzastupljeniji Mihajlo Ogrizović, sveučilišni profesor povijesti pedagogije zagrebačkoga Filozofskoga fakulteta. Usp. Mladen IVEKOVIĆ, *Hrvatska lijeva inteligencija* (sv. II, 1941. – 1945.), Naprijed, Zagreb, 1970. ; Ivo FROL, *O novoj prosvjetnoj politici*, Odsjek za štampu Ministarstva prosvjete, Split, 1945. ; Mihajlo OGRIZOVIĆ, *Iz povijesti borbe za narodnu školu*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1973. ; Mihajlo OGRIZOVIĆ, *Marksističko obrazovanje partijskih kadrova u NOB*, Radničke novine, Zagreb, 1988. ; Mihajlo OGRIZOVIĆ, *Prosvjeta u narodnoj revoluciji*, Školske novine, Zagreb, 1978. ; Mihajlo OGRIZOVIĆ, *Prosvjetni i kulturni rad s odraslima u Hrvatskoj za NOB-e*, Savez narodnih sveučilišta Hrvatske, Zagreb, 1960. ; Mihajlo OGRIZOVIĆ, *Sadržaj nastave u partizanskim školama u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1962. ; Mihajlo OGRIZOVIĆ, *Školstvo i prosvjeta u Dalmaciji za vrijeme narodnooslobodilačke borbe*, Školske novine, Zagreb, 1984. ; Dane PAVLICA, *Prosvjeta u Lici u NOB*, Radničke novine, Zagreb, 1987. ; Dane PAVLICA, *Ratna generacija učitelja: u znak sjećanja na rad partizanskih učitelja i njihovih učenika u narodnooslobodilačkom ratu: 1941-1945*, Školske novine, Zagreb, 1986.

⁴ Izuzetak je jedino knjiga Vinko ALTIĆ i dr., *Škola u ratu i revoluciji: školstvo i prosvjeta u Hrvatskoj: 1941-1945.*, Školska knjiga, Zagreb, 1988., koja je zapravo rezultat onoga o čemu je Tomo Žalac pisao (Vidjeti bilješku 2), međutim, našla se izvan zadanoga petosveščanoga izdanja povijesti hrvatske pedagogije i školstva.

⁵ Neki od radova novijega datuma koji se dotiču povijesti odgoja i obrazovanja tijekom NDH su: Goran MILJAN, „Fašizam, sport i mladež – ideja i uloga tjelesnoga odgoja i sporta u odgoju i organizaciji Ustaške mladeži, 1941.-1945.“, *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest*, vol. 46, br. 1, 2014., 361-382. ; Petar MACUT, „Julije Makanec kao duhovni odgojitelj Ustaške mladeži“, *Zbornik radova s Desničinih susreta 2012. Dio 1. Intelektualci i rat 1939. – 1947.*, Filozofski fakultet Zagreb, FF Press, Zagreb, 2013., 147-161. ; Ana JELINIĆ, „Ustaškinja – propagandno glasilo žena Ustaškoga pokreta: antifeminizam u ustaškoj propagandi“, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 50, br. 1, 2018., 67-85.

obrazovanja tijekom Drugoga svjetskog rata ostala zanemarena i izvan vidokruga suvremenoga promatranja objavljenje građe kroz „ideološke naočale“, kako bi bila uočena pristranost i pridavanje važnosti političkih utjecaja na oblikovanje odgojno-obrazovnih djelatnosti, koja je očita s obzirom na zastupljenost literature o toj temi.

Imajući u vidu činjenicu za pristranost u do danas objavljenim publicističkim i memoarski naslovima, koji tematiziraju povijest odgoja i obrazovanja tijekom Drugoga svjetskoga rata (a pisani su tijekom druge polovice XX. stoljeća⁶), autorova je ideja u ovom radu na temelju do sada objavljene arhivske građe istražiti odgojno-obrazovnu kulturu toga razdoblja. Pri tomu treba imati na umu da arhivska građa predstavlja primarni izvor u historiografskomu istraživanju. Referentna građa je objavljena u *Zborniku dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu*⁷, velikom memorijalno-dokumentacijskom pothvatu Vojnoistorijskoga instituta iz Beograda, koji sadrži prikupljene i prevedene dokumente na srpskomu jeziku. Riječ je, dakle, o arhivi slovenskih, makedonskih, njemačkih, talijanskih, bugarskih, britanskih i američkih vojnih jedinica. U slučaju ovoga rada relevantni su dokumenti partizanskih, ustaških i talijanskih vojnih jedinica, koje je valjalo razabrati iz knjiga, a tiču se područja hrvatskih zemalja.

Prije razrade teme, autor će dati povijesni kontekst u kojemu interpretira odgojno-obrazovnu kulturu zadanoga doba. Nužno je i objasniti pojam odgojno-obrazovne kulture, dok je dio teksta posvećen važnim podacima iz povijesti školstva u Hrvatskoj tijekom razdoblja monarhističke Jugoslavije. Osim toga, smatrao je važnim istaknuti višestrukost odgojno-obrazovnih djelatnosti, koje se očituju provedbenim odgojnim politikama NDH te promidžbenim obrazovnim politikama partizanskoga pokreta. Prve tri godine Drugoga svjetskog rata kojima se ovaj rad bavi u objavljenoj dokumentaciji pažnju posvećuju odgojno-obrazovnoj situaciji na području Dalmacije, koja je, u to doba, bila u sferi fašističkih i ustaških politika, dok preostale dvije ratne godine pažnju posvećuju istome, ali na teritoriju unutrašnje Hrvatske i pod kontrolom partizanskih snaga. U svjetlu dokumenata, kako je u naslovu istaknuto, autor će kontekstualizirati odgojno-obrazovnu kulturu sa sadržajem dokumentacije te naposljetku doći do zaključka o njezinim temeljnim obilježjima.

⁶ Vidjeti bilješku br. 3.

⁷ Riječ je o zborniku koji se sastoji od ukupno 174 knjige i podijeljen je u petnaest tomova. Prva knjiga je izdana 1949., a posljednja 1986. u Beogradu i Budimpešti.

II. Definicija odgojno-obrazovne kulture

Želimo li što uspješnije definirati novi pojam⁸, poput odgojno-obrazovne kulture, najsigurniji način je tu složenicu triju riječi analizirati prema temeljnim definicijama svake od njih, pa zatim ih sintetizirati u jedinstvenu cjelinu. Tako je odgojno-obrazovna kultura sastavljena od tri temeljna pojma: odgoj, obrazovanje i kultura.

Prema *Hrvatskoj enciklopediji* odgoj je „proces izgrađivanja, razvijanja i oblikovanja čovjeka u svim njegovim ljudskim odlikama“.⁹ U užem značenju riječi, odgoj¹⁰ predstavlja „izgrađivanje osobnosti njegovanjem pozitivnih ljudskih odlika“.¹¹ Suvremena pedagojska znanost time dovodi u korelaciju antropologiju i pedagogiju, tumačeći da je taj pojedinac, kojega naziva odgajnikom, središte i subjekt odgoja.¹²

Obrazovanje je, pak, „organizirani pedagoški proces stjecanja znanja i razvijanja spoznaje“.¹³ Hrvatski filozof odgoja Milan Polić proučavao je jedinstvo pojmova odgoj i obrazovanje te dokazao njihovu međuovisnost na temelju definicija iz *Pedagoške*

⁸ Iako se hrvatska pedagojska znanost uistinu bavila odgojno-obrazovnom kulturom (Usp. Ružica PAŽIN ILAKOVAC, *Kurikulumsko partnerstvo u izgradnji odgojno-socijalne kulture škole* [doktorska disertacija, mentor prof. dr. sc. Vlatko Previšić], Filozofski fakultet Osijek, 2016.; Milan POLIĆ, „Razložnost odgoja“, *Metodički ogledi*, vol. 22, br. 2, 2015., 165-188.; Milan POLIĆ, „Odgoj i pluralizam“, *Filozofska istraživanja*, vol. 26, br. 1, 2006., 27-36.; Ante VUKASOVIĆ, „Odgojna preobrazba u teleologijskom i aksiologijskom ozračju“, *Odgojne znanosti*, vol. 12, br. 1(19), 2010., 97-117.; Ante VUKASOVIĆ, „Utjecaj J. A. Komenskog na pedagoška i kulturna stremljenja u Hrvatskoj“, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, vol. 12., br. 1-2(23-24), 1986., 163-175., ona je ostala nedefiniranim pojmom. Posebna je pažnja pri toj tematici dana proučavanju kulture odgojno-obrazovne ustanove, o čemu je pisala Vedrana Spajić Vrkaš (Usp. Vedrana SPAJIĆ VRKAŠ, „Pedagoški zanemaren div: kultura odgojno-obrazovne ustanove kao čimbenik i mjerilo njene učinkovitosti“, *Mirisi djetinjstva*, DV Biokovsko zvonice, Makarska, 2008., 44-54.) Ona je smatrala da uzrok neproučavanja takve tematike leži u nedostatku metodologije, redukcije, složenosti fenomena te dominacija socioloških i psiholoških teorija u odgoju i obrazovanju. Na svjetskoj, pak, razini pažnja za proučavanjem kulture odgojno-obrazovne ustanove, počela je tijekom druge polovice XX. stoljeća, usporedno sa suvremenim tumačenjima kulturalnih teorija. [Usp. Magdalena MIOČIĆ, „Kultura predškolske ustanove u svjetlu glazbenih kompetencija odgojitelja“, *Magistra ladertina*, vol. 7, br. 1, 2012., 73-87.; Lidija VUJIČIĆ, *Istraživanje kulture odgojno-obrazovne ustanove*, Mali profesor i Sveučilište u Rijeci, Rijeka – Zagreb, 2011.; Lidija VUJIČIĆ, „Kultura odgojno-obrazovne ustanove i stručno usavršavanje učitelja“, *Magistra ladertina*, vol. 2, br. 1, 2007., 91-106.; Ana ZEBIĆ, *Kultura odgojno-obrazovne ustanove* (završni rad, mentorica prof. dr. sc. Sofija Vrcelj), Filozofski fakultet Rijeka, 2015.]

⁹ *Hrvatska enciklopedija*, s. v. odgoj, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44727>, pristup ostvaren 27. ožujka 2019.

¹⁰ O temeljitijem etimološkom i primijenjenom istraživanju odgoja u europskim zemljama vidjeti više u: Živan BEZIĆ, „Što znači odgajati?“, *Obnovljeni život*, vol. 32., br. 4., 1977., 333-344.

¹¹ *Hrvatska enciklopedija*, s. v. odgoj, nav. dj.

¹² Usp. Marko PRANJIĆ, „Odgajnik – središte pedagoške antropologije“, *Napredak*, vol. 157, br. 4, 2016., 475-497.

¹³ *Hrvatska enciklopedija*, s. v. obrazovanje, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44619>, pristup ostvaren 27. ožujka 2019.

*enciklopedije*¹⁴ i *Filozofijskoga rječnika*¹⁵. Smatrao je da u „pedagoškoj literaturi odgoj i obrazovanje nerijetko se, najprije prilično oštro, odvajaju i suprotstavljaju, da bi bih se potom pokušalo mehanički slijepiti.“ Time je želio reći da su odgoj i obrazovanje u sinergiji, ali da ih treba promatrati i kao dva odvojena pojma s funkcionalne razine i razine njihovih zadataka.¹⁶

Preostaje nam pojam kulture, kojega je vrlo teško definirati u jednoj ili nekoliko rečenica. Međutim, možemo reći da ona „označava složenu cjelinu institucija, vrijednosti, predodžaba i praksi koje čine život određene ljudske skupine, a prenose se i primaju učenjem“.¹⁷ Već u toj definiciji možemo uočiti poveznicu kulture, odgoja i obrazovanja. Nju je uočio još 1939. publicist Ivan Oršanić i napisao: „Ličnost kao nosilac vrednota dobiva upravo u odgojnom svijetu svoje naročito određenje i značenje. Ona kao »odgajalačka ličnost« iscrpljuje svoju misiju i u prashemi odgojnog akta: odgajnik – odgajatelj – kulturno dobro u vidu načela: kroz ličnost ukomponovana je na stvaranju kulturnog kontinuiteta.“¹⁸ Osim Oršanića, i Polić uočava tu vezu, smatrajući da je „odgoj (...) oživljavanje (...) ali ljudski život nije bilo kakav život, već je to kulturni život“.¹⁹ Kulturolog Eduard Kale, pak, smatra da je proces kulturalizacije usko vezan uz pitanje odgoja i stvaranja autoriteta²⁰, a odgoj smatra kulturnom djelatnošću.²¹

Konačno, sintetizirajući pojmove odgoj, obrazovanje i kultura, možemo reći sljedeće: odgojno-obrazovna kultura je cjelokupno pedagojsko nasljeđe pojedinca ili društva, koje je organizirano u svrhu izgrađivanja, razvijanja i oblikovanja znanja i spoznaja. Ona je, zapravo, proces koji traje tijekom čitavoga života i pruža nam cjelovitije razumijevanje svijeta u kojemu živimo. Tako obrazovanje postaje prijenosnikom neke kulture u neprestanoj interakciji između odgoja, obrazovanja i kulture.

¹⁴ Nikola POTKORNJAK i Petar ŠIMLEŠA (ur.), *Pedagoška enciklopedija* (sv. 1 i sv. 2), Školska knjiga, Zagreb, 1989.

¹⁵ Vladimir FILIPOVIĆ, *Filozofijski rječnik*, Matica hrvatska, Zagreb, 1965.

¹⁶ Milan POLIĆ, *Odgoj i svijest*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1993., 16.

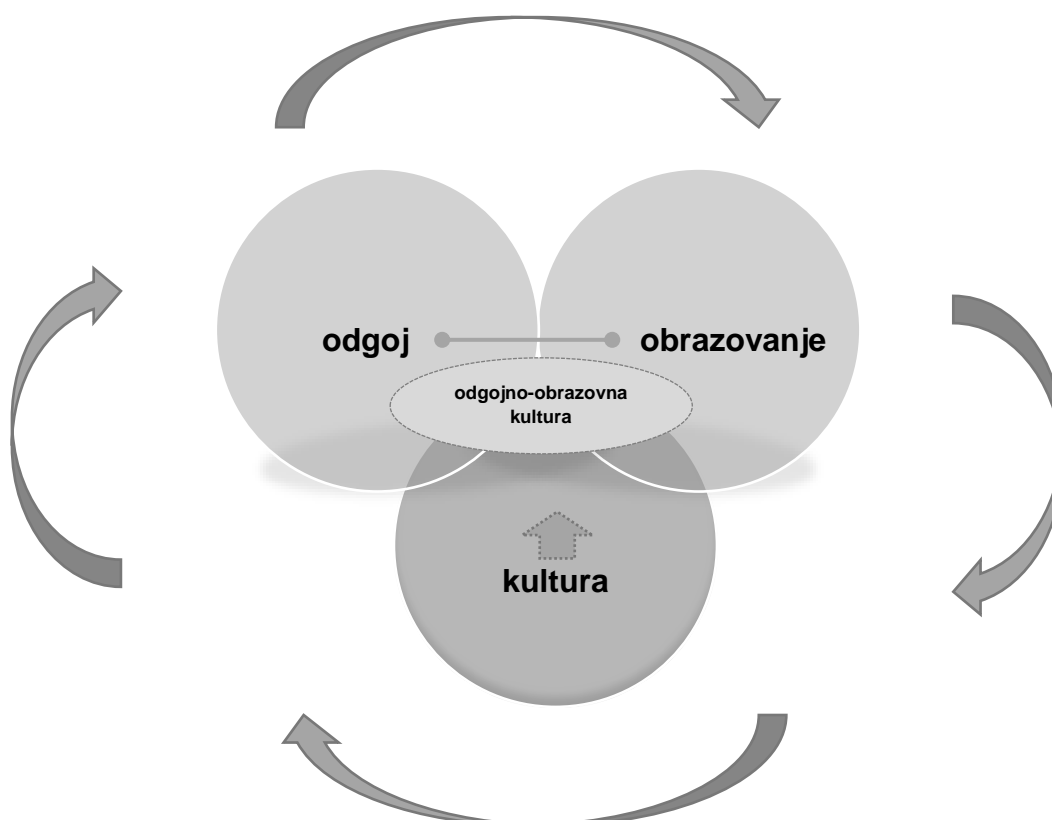
¹⁷ *Hrvatska enciklopedija*, s. v. kultura, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34552>, pristup ostvaren 28. ožujka 2019.

¹⁸ Ivan ORŠANIĆ, *Hrvatska smotra – nacionalni socijalni i književni mjesečnik*, godina VII., Zagreb, 1939., 610.

¹⁹ POLIĆ, *nav. dj.*, 19.

²⁰ Eduard KALE, *Uvod u znanost o kulturi*, Školska knjiga, Zagreb, 1977., 29

²¹ Isto, 70.

Dijagram koji prikazuje interakciju pojmova kultura, odgoj i obrazovanje, prema kojemu kultura kao složeni pojam „ulazi“ u homogeni sustav pojmova odgoja i obrazovanja čineći zaokruženu i „pokretnu“ cjelinu odgojno-obrazovne kulture.

III. Odgoj i obrazovanje u Hrvatskoj tijekom monarhističke Jugoslavije

Hrvatsko je školstvo između dva svjetska rata (1918. – 1941.) dijelom bilo obilježeno zakonodavnim postulatima²² iz vremena Austro-Ugarske Monarhije. Tada dolazi do osamostaljenja školstva od crkvenih utjecaja, ali zato država dobiva nadzor nad obrazovanjem, što će obilježiti i međuratno razdoblje. Međutim, učvršćivanje političke vlasti novostvorenomu Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS), bilo je jednako važno kao i proces (re)organiziranja školstva u zemlji. Motivi centralizacije i stvaranja jedinstvene škole bile su temeljne zadaće jugoslavenskih vlasti ujedno zbog stvaranja stabilne političke vlasti. Stoga, izrada novoga školskog zakona započela je već 1919. godine, koji je počivao na školskom zakonu Kraljevine Srbije, međutim, hrvatske zemlje ga ne prihvaćaju.²³ Školstvo je u teoriji trebalo počivati na međuljudskoj toleranciji, ali bez sustavnoga provođenja načela zavičajnosti i narodnosti, upravo u cilju već spomenute centralizacije i unifikacije odgojno-obrazovnog sustava. No, stvarnost je bila sasvim drugačija. Primjerice, dvadesetih godina XX. stoljeća zagrebačka je županija bilježila 60%, a ličko-krbavska 75% nepismenih. Škole nisu bile otvarane tamo gdje je vlast propisala, a postojeće nisu proširivane²⁴ unatoč prirodnom prirastu stanovništva u međuratnom razdoblju.²⁵

Novi školski zakon bio je donesen 1929. (*Zakon o narodnim školama*) i odnosio se na osnovne i srednje škole, vrtiće, škole za djecu s posebnim potrebama, različite tečajeve, manjinske i vjerske škole, u čemu je predstavljao značajan odmak od austro-ugarskih školskih zakona, koji su bili usmjereni isključivo na škole.²⁶ U sjeni tih

²² Riječ je ponajviše o poznatom školskom zakonu iz 1874. godine, koji je donesen za mandata bana Ivana Mažuranića (1873. – 1880.) punoga naziva *Zakon ob ustrojstvu pučkih škola i preparandijah za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji* (Usp. Sonja GAČINA ŠKALAMERA, „Zakon o pučkim školama i preparandijama u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji iz 1874. godine: sto četrdeseta obljetnica hrvatskoga zakona o obveznom obrazovanju“, *Anali za povijest odgoja*, vol. 13, br. 13, 2014., 99-133.) Također, ne smije se zaboraviti da temelji modernoga školstva sežu u revolucionarne godine tzv. proljeća naroda 1848./1849., kada su doneseni *Nacrt temeljenih načela javne ustanove* u Austriji te *Osnove temeljnih pravila javnoga obučavanja za Hrvatsku i Slavoniju*. (Usp. Vlasta ŠVOGER, „O temeljima modernoga školstva u Habsburškoj Monarhiji i Hrvatskoj“, *Povijesni prilozi*, vol. 42, br. 42, 2012., 309-328.)

²³ Emerik MUNJIZA, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet u Osijeku i Hrvatski pedagoško-književni zbor ogranak SlavonSKI Brod, Osijek, 2009., 49.

²⁴ Dubravka MILJKOVIĆ, „Iz povijesti osnovne škole u Hrvatskoj u razdoblju od 1918. do 1941.“, *Odgojne znanosti*, vol. 9, br. 1(13), 2007., 137-138.

²⁵ *Opće kretanje stanovništva Hrvatske 1857.-2011.* (Prema Državnomu zavodu za statistiku), <http://croatia.eu/article.php?id=14&lang=1>, pristup ostvaren 30. ožujka 2019.

²⁶ MILJKOVIĆ, *nav. dj.*, 141.

inovacija zapravo je bio osnovni zadatak odgoja u duhu (pro)jugoslavenske orijentacije, koja se očitovala nazivima škola, kulturnim i javnim priredbama, nastavnim programima, udžbenicima i dr. Donošenje zakona pripremio je *Jedinstveni plan i program* za područje čitave Kraljevine SHS, koji je uspostavljen tri godine prije donošenja zakona, a neznatno izmijenjen tijekom 1931. godine. Sličan je obrazovni pristup bio primijenjen i na dalmatinskom području, koje je bilo pod talijanskom vlašću²⁷, gdje je temeljni zadatak vlasti bio odnaroditi učenike. Osim što su bili dovođeni učitelji iz Italije, intenzivno se učio i talijanski jezik.²⁸

Osim društvene i političke dinamičnosti u zemlji²⁹, ista je situacija bila i na polju pedagogije. Tada dolazi do razvoja reformskih pedagoških pokreta³⁰, koji dominiraju čitavom Europom poglavito u prvoj polovici XX. stoljeća. Te ideje su inspirirale i hrvatske učitelje za proces tzv. didaktičko-metodičke obnove prema načelima tzv. radne škole³¹. Prosvjetna politika Kraljevine SHS, a od 1929. Kraljevine Jugoslavije, u načelu je podupirala te inovacije, ali se oglušila na rasprave i prijedloge konkretnih reformi školskoga sustava.³²

Prema pedagoginjama Dubravki Miljković i Štefki Batinić prosvjetne su prilike u razdoblju Banovine Hrvatske (1939. – 1941.) bile povoljnije nego u prijašnjim godinama,³³ čiji su ideološki začetnici bili braća Antun i Stjepan Radić. Njihove su temeljne ideje obrazovanja počivale na kritičkom mišljenju, slobodnom duhu i razvoju primjenjivosti znanja u svakodnevnom životu te isticanju seljačke kulture.

²⁷ Još su tijekom Prvoga svjetskoga rata Italiji bili obećani teritoriji istočno-jadranske obale. Tako su tajnim Londonskim ugovorom 1915. zemlje Antante (Velika Britanija, Francuska i Rusija) te Italija dogovorili ulazak potonje u rat na strani Antante uz uvjet da će Italiji pripasti Istra, Cres, Lošinj, područje od Lisarice do rta Ploča sa Šibenikom i Zadrom te gotovo svi dalmatinski otoci od Premude do Mljeta. Međutim, Jugoslavenski odbor i srpska izbjeglička vlada su ubrzo otkrili te tajne planove i protiv njih su vodili snažnu političku kampanju. U konačnici, Rapalskim ugovorom iz 1920. Italiji su pripali Istra, Rijeka, otoci Cres, Lošinj i Lastovo te grad Zadar. (*Hrvatska enciklopedija*, s. v. Londonski ugovor, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=37085>, pristup ostvaren 1. svibnja 2019. ; *Hrvatska enciklopedija*, s. v. Rapalski ugovor, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51831>, pristup ostvaren 1. svibnja 2019.)

²⁸ MUNJIZA, *nav. dj.*, 49-50.

²⁹ Samo u razdoblju od 1921. do 1929. Kraljevstvo SHS je promijenilo 23 puta sastav članova vlade.

³⁰ Reformska pedagogija, koja traje od 1900-ih do 1930-ih godina, temeljila se na velikim društvenim procesima u čitavoj Europi toga vremena: hiperprodukcija, gospodarska kriza, razvoj nacionalizama i sl. Ona se korelacijski ogledala kroz kritiku kulture, ali i kroz pojedinačne pedagoške pravce. (Usp. Brendan WALSH, *The Pedagogy of Protest*, Peter Lang, Oxford i dr., 2007. ; Sheila MACRINE, Peter MCLAREN i Dave HILL (ur.), *Revolutionizing Pedagogy*, Springer, New York, 2009.)

³¹ Usp. V(?) POSNER, *Jedinstvena radna škola* (prijevod s njemačkoga jezika), Miloš B. Janković, Beograd, 1924.

³² Dubravka MILJKOVIĆ i Štefka BATINIĆ, „Iz povijesti hrvatskoga srednjega školstva u razdoblju od 1918. – 1940.“, *Napredak*, vol. 152, br. 3-4, 2011., 516-517.

³³ Isto, 517.

Istraživanja³⁴ su pokazala uspješnost tadašnje obrazovne reforme kroz odgojnu, obrazovnu, ali i funkcionalnu svrhu, pa čak do te mjere da ih se uspoređuje s metodičkim i didaktičkim dostignućima današnjice.³⁵

³⁴ Usp. Suzana LEČEK i Tihana PETROVIĆ LEŠ, *Znanost i svjetonazor: etnologija i prosvjetna politika Banovine Hrvatske 1939. – 1941.*, Srednja Europa, Zagreb, 2010.

³⁵ Usp. Josip PETROVIĆ, *Školstvo u Banovini Hrvatskoj* (diplomski rad, mentorica doc. dr. sc. Irena Klasnić), Hrvatski studiji, Zagreb, 2018.

IV. Jednostrukost ili višestrukost obrazovnog sustava

Posebnost odgojno-obrazovnog sustava u Hrvatskoj tijekom Drugoga svjetskoga rata bila je njegova paralelnost³⁶, tj. dvostrukost uvjetovana vojno-političkim utjecajima sukobljenih strana. S jedne strane riječ je bila o NDH, koja je službenu obrazovnu politiku vodila putem uređenoga Ministarstva nastave. S druge strane, partizanski pokret je odgojno-obrazovne politike kreirao isključivo na području koje su osvojili. Dakle, riječ je o neslužbenom i upravno nereguliranomu odgojno-obrazovnomu sustavu.

Tako je na području NDH uveden novi školski sustav, koji je u velikoj mjeri imao uporišta u školskomu sustavu Banovine Hrvatske. Njime je upravljalo Ministarstvo nastave, tj. narodne prosvjete. U djelokrug njegova rada ubrajalo se pučko, srednje i visoko školstvo, ali i prosvjetni savezi i društva, širenje prosvjete i pismenosti te odgojno-obrazovno djelovanje među Hrvatima u inozemstvu, kojima su upravljali zasebni odjeli Ministarstva.³⁷ Nastavni su programi tada dobili veliku domovinsku orijentaciju i bila je izvršena potpuna promjena sadržaja udžbenika, priručnika kao i pomoćne pedagoške literature. Posebna se pažnja posvećivala okupljanju i organiziranju školske mladeži³⁸, koja je bila rasadište ideologizacije.³⁹ Korjenitije su promjene bile vršene na razini visokoškolskoga obrazovanja.⁴⁰ Nakon Uskršnjih praznika 1941. učenici nisu ušli u školu zbog zakonske *Odredbe o privremenoj obustavi rada u školama*. Izdavane su školske svjedodžbe bez ocjena iz pojedinih predmeta, ali ipak s ocjenom općega uspjeha. Tijekom ljeta iste godine intenzivno su se pripremale nove knjige, kako bi školska godina 1941./1942. postala cjelovita.⁴¹ Odgojno-obrazovnu politiku NDH povjesničar i pedagog Ivan Biondić sažeo je na tri

³⁶ MUNJIZA, *nav. dj.*, 50.

³⁷ *Nacionalni arhivski informacijski sustav*, s. v. Stvaratelji, Ministarstvo narodne prosvjete, http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_1295, pristup ostvaren 1. svibnja 2019.

³⁸ U tu svrhu NDH je sredinom 1941. osnovala Ustašku mladež, organizaciju koja je bila sastavni dio ustaškoga pokreta. Više o tome: Petar MACUT, *Ustaška mladež*, Despot Infinitus, Zagreb, 2018.

³⁹ MUNJIZA, *nav. dj.*, 50.

⁴⁰ Više o tome je pisao Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske* (drugo dopunjeno izdanje), Naklada Pavičić, Zagreb, 2002. u poglavlju *Kulturni život* (135-152). Osim toga, o toj tematici je napisano nekoliko kvalitetnih diplomskih radova: Marko LULIĆ, *Školstvo u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* (diplomski rad, mentor izv. prof. dr. sc. Mirko Lukaš), Filozofski fakultet Osijek, 2015. ; Mladenka MARINOVIĆ, *Odgoj, obrazovanje i škola u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* (diplomski rad, mentor prof. dr. sc. Mile Silov), Filozofski fakultet Zagreb, 1998.

⁴¹ Ivo GOLDSTEIN, *Zagreb 1941. – 1945.*, Novi Liber, Zagreb, 2011., 104. ; MACUT, *nav. dj.*, 48-49. ; Ivo PERIĆ (ur.), *Povijest Hrvata. Treća knjiga: od 1918. do danas*, Školska knjiga, Zagreb, 2007., 413.

glavna čimbenika: I. je državno-društveno odgajanje, koje je moralo razvijati u djeci i mladima hrvatsku državotvornu i nacionalnu svijest te smisao za odgovornost u zajednici, II. etičko-osobni odgoj, koji je trebao pridonijeti upoznavanju unutrašnjega individualiteta te III. gospodarsko-tehnički odgoj, koji je morao upoznati mladež s ciljevima njihova zvanja kao i važnost pojedine struke za društvenu zajednicu i državu u cjelini.⁴²

Budući da su partizani imali promjenjivu veličinu teritorija kojega su zauzimali, a time i broj stanovništva, isprva su bili organizirani analfabetski tečajevi⁴³, gdje je osim temeljne pismenosti bila poučavana i nova socijalistička, tj. komunistička ideologija. Od 1942. počinju s osnivanjima škola⁴⁴ koje su radile prema modelima minimalnih i maksimalnih nastavnih planova. Potonji plan će biti donesen tijekom 1944., čije su temeljne odrednice bile: demokratičnost koja je trebala biti obvezna, besplatna i dostupna za sve; svjetovnost odvojena od vjere i crkve; jedinstvenost te pismenost na materinjem jeziku.⁴⁵ Nakon III. zasjedanja ZAVNOH-a u Topuskomu (9. III. 1944.) brigu za prosvjetni rad su preuzeli narodnooslobodilački odbori na lokalnoj razini, dok su prosvjetni radnici trebali biti nezavisni od odbora.⁴⁶ Da to ipak nije bilo tako govori nam podatak da su partizanske vlasti organizirale savjetovanje svih prosvjetnih radnika na čitavom području kojemu su vladali, i to u Glini od 20. do 21. VIII. 1944.⁴⁷

⁴² Ivan BIONDIĆ, *Raspuća hrvatskog učiteljstva od sekularizma do boljševizma*, Hrvatska akademija odgojnih znanosti, Zagreb, 1994., 58.

⁴³ Plan i program organizacije analfabetskih tečajeva donio je tijekom studenoga 1943. Prosvjetni odjel Zemaljskoga antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (dalje: ZAVNOH). Više o tome: Hodimir SIROTKOVIĆ (ur.) *ZAVNOH, zbornik dokumenata 1943.*, vol. I, Institut za historiju radničkoga pokreta, Zagreb, 1964., 512.

⁴⁴ Prije svega, riječ je o osnovnim školama koje su osnivane najprije u ličkim selima, a zatim na Kordunu, Slavoniji, Baranji, Žumberku, Dalmaciji te Hrvatskomu primorju. (Usp. Miroslav KREŽA [ur.], *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 4, Leksikografski zavod Federativne Narodne Republike Jugoslavije, Zagreb, 1960., 173.)

⁴⁵ MUNJIZA, *nav. dj.*, 53.

⁴⁶ Vinko ANTIĆ, Tomo ŽALAC, Vinko BUJAN, Josip BUSIJA, Tone CRNOBORI i dr., *Škola u ratu i revoluciji, školstvo i prosvjeta u Hrvatskoj 1941. - 1945.*, Školska knjiga i Hrvatski školski muzej, Zagreb, 1988., 153.

⁴⁷ *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 4, *nav. dj.*, 173.

V. 1941. godina

Dokumenti sukobljenih strana su tijekom 1941. počeli tematizirati problematiku u školstvu na području Dalmacije. Nakon što su u svibnju 1941. Ante Pavelić i Benito Mussolini potpisali Rimske ugovore, dokumente koji su odredili nove granice između NDH i Italije, uspostavljeno je Namjesništvo Dalmacije (tal. *Governatorato della Dalmazia*) u Zadru, koji je obuhvaćao zadarsku, splitsku i bokokotorsku pokrajinu. Riječ je bila o izvršnoj vlasti Italije na području od sjeverne do južne Dalmacije, prema zadanim granicama iz potpisanih ugovora.⁴⁸ Nedugo nakon osnutka, Namjesništvo je odlučilo osnovati nove škole inspirirane fašističkom ideologijom. Zbog toga je početkom rujna 1941. donesena „Povelja školstva – načela, ciljevi i metode fašističke škole“ (tal. *Carta della Scuola - principi, obiettivi e metodi della Scuola Fascista*), dokument prema kojemu je trebala biti normirana djelatnost škola „na vječnim vrijednostima talijanske rase i njezine civilizacije“. Škola je bila definirana kao „prvi temelj uzajamnosti svih društvenih snaga, od obitelji preko Korporacije do Stranke“ koja „obrazuje čovječju i političku svijest novih naraštaja“. U školu se kretalo od 4. godine života pa sve do 21. Najprije se od 4. do 14. godine pohađala osnovna škola, a od 14. do 21. viša.⁴⁹ Državni su zavodi osiguravali sposobnim i siromašnim učenicima nastavak školovanja. Posebna je pažnja bila davana tjelesnom odgoju u težnji „da postigne skladan razvitak, valjanost obuke, uzdignuće duha, samopouzdanje i duboki osjećaj zadatka i dužnosti“. Osim tome, pažnja je bila usmjerena u interakciji škole i obitelji, koje su „po prirodi solidarne, u uskom i neprekidnom odnošaju, surađuju u cilju odgoja i upravljanja učenika“. ⁵⁰ Na taj su način učenja u školama mogla doprijeti i van učeničkih domašaja, konkretno, u njihove obitelji. Talijanska je vlast dovodila učitelje većinom iz unutrašnjosti Italije, koji su više bili vojnici nego kvalificirani učitelji. Nisu znali hrvatski jezik, a djecu su poučavali na talijanskomu jeziku te isticali talijansku

⁴⁸ *Centro di Documentazione della Cultura Giuliana, Istriana, Fiumana e Dalmata, L'Italia in guerra e il Governatorato di Dalmazia*, <https://web.archive.org/web/20120309110640/http://www.arcipelagoadriatico.it/storia/dalmazia/2i.html>, pristup ostvaren 12. travnja 2019.

⁴⁹ Uz školovanje, bilo je obvezno pridruživanje Talijanskoj organizaciji mladih, znanu kao „GIL“ (tal. *Giovento italiana dell Littorio*) te Fašističkoj studentskoj organizaciji, znanu kao „GUF“ (tal. *Gruppo Universitario Fascista*).

⁵⁰ „Br. 274 Izvod iz povelje školstva objavljene u Službenom listu Guvernorata Dalmacije br. 4—5 od 1—5. IX 1941. kojom su date smjernice o položaju škole u fašističkoj državi“, *Zbornik NOR*, knj. 1, tom XXI, 1941., 605-608.

povijest i kulturu.⁵¹ Koliko je nastava bila indoktrinirana prema talijanizaciji učenika možemo zaključiti iz jednoga predavanja, čiji je sadržaj bio otisnut: „Prvi putnici koji su otkrili Ameriku bili su Talijani. Talijan Kristofor Kolombo je prvi dirnuo jednu američku zemlju 1492. godine.“⁵²

Prve pobune na „Povelju školstva“ započele su već 25. rujna, kada je više od stotinu učenika mjesnih splitskih škola zatražilo momentalno izdavanje svjedodžbi na hrvatskomu, a ne na talijanskomu jeziku, te prestanak prisilnoga učlanjivanja učenika u talijanske organizacije mladih. Vlasti su odmah prekinule pobunu tako da su većinu njih rastjerali s okupljališta⁵³, koje je bilo oko splitskoga kazališta na Bulatovoj Poljani te ispred splitske Srednje tehničke škole. Prilikom demonstracija Boris Popović, član splitskoga ogranka Komunističke partije, teško je ranio talijanskoga špijuna⁵⁴ Zvonimira (Zvonka) Kukoča Petraella, na što je talijanska milicija odgovorila uhićivanjima četrnaest učenika, deset učenica, nastavnice splitske ženske gimnazije Josipe Vesne Smodlaka Simikić te pretresima njihovih kuća.⁵⁵ Nakon toga, u *Našem izvještaju*⁵⁶, časopisu pokrajinskoga komiteta Komunističke partije Hrvatske za Dalmaciju, bio je objavljen poziv direktorima škola i profesorima da podrže učenike u budućim demonstracijama protiv talijanske vlasti. Iz toga teksta saznajemo da su neki od direktora škola osobno izdavali učenike koji su bili najglasniji u demonstracijama, a

⁵¹ Miroslav ĆURIN (ur.), *Zbornik instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije* (svezak IV), Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, 1978., 774.

⁵² Dragutin FRANKOVIĆ (ur.), *Zbornik za povijest školstva i prosvjete* (svezak XVIII), Hrvatski školski muzej – Pedagoški muzej – Slovenski školski muzej, Zagreb – Beograd – Ljubljana, 1985., 156.

⁵³ „Br. 176 Telegrafski izvještaj Kraljevske prefektore u Splitu od 25. rujna 1941 god. o demonstracijama srednjoškolske omladine u Splitu“, *Zbornik NOR*, knj. 1, tom V, 1941., 429.

⁵⁴ Vinko BRANICA, Tomislav PAŠALIĆ, Nikola SLAVICA (ur.), *Kronologija Splita: 1941-1945*, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1979., 56.

⁵⁵ „Br. 63 Izvod iz lista »Naš izvještaj«, glasila Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju, br. 80 od 26. rujna 1941. o demonstracijama učenika srednjih škola u Splitu i teroru okupatora“, *Zbornik NOR*, knj. 1, tom XXI, 1941., 186-187. ; „Br. 406 Izvještaj Velike župe u Omišu od 26. rujna 1941. Ministarstvu unutrašnjih poslova NDH o ranjavanju splitskog fašiste Zvonka Petraella i o demonstracijama učenika i učenica srednjih škola u Splitu“, *Zbornik NOR*, knj. 1, tom XXI, 1941., 909. ; „Br. 144 Izveštaj Prefektore u Splitu od 27. septembra 1941., Guverneratu Dalmacije o demonstracijama srednjoškolske omladine u Splitu“, *Zbornik NOR*, knj. 1, tom XIII, 1941., 388-389.

⁵⁶ Riječ je o ilegalnomu listu Pokrajinskoga komiteta Komunističke partije Hrvatske za Dalmaciju, koji je bio pokrenut 22. VI. 1941. Izazio je do studenoga iste godine. Sadržavao je informacije o stanju na bojišnicama, intenzivno izvještavao o djelatnostima talijanskih vojnih jedinica te poticao lokalno stanovništvo na pristupanje komunističkomu pokretu. Ponovno je počeo izlaziti sredinom 1942. U tisku ga kasnije zamjenjuje Slobodna Dalmacija. (Sibe KVESIĆ, *Dalmacija u Narodnooslobodilačkoj borbi*, Lykos, Zagreb, 1960., 107.)

vlasti su im davale rok da u roku od 48 sati moraju napustiti Split jer su uglavnom živjeli izvan grada.⁵⁷

Očito su neki od učitelja prihvatili poziv komunista, pa su na to talijanske vlasti morale reagirati na vrlo blagonaklon način. Naime, prema izvještaju načelnika kabineta Guvernera Dalmacije pokrajinskom školskom nadzorniku, vlasti su tijekom listopada 1941. splitskim srednjoškolskim profesorima Gonzi i Juretiću uručili čak tri plaće odjednom. Također su neki od nastavnika osnovnih škola primili dvostruke iznose plaća. Unatoč tomu, učitelji su 5. listopada 1941. organizirali tajni sastanak u kući direktora škole Manuš, Frane Jandrešića, gdje su se odlučili prikloniti komunistima u borbi protiv talijanskih vlasti.⁵⁸ U dokumentu se navodi da su u isplati plaća sudjelovale i ustaške vlasti. Međutim, to je vrlo sporno i diskutabilno s obzirom da Split nije bio dio teritorija NDH. Borba za naklonost učitelja nastavila se nekoliko dana kasnije, kada je „Šoljan, šef prosvjete u Splitu“, pozvao na sastanak sve direktore srednjih škola, pod izlikom prezentacije fašističkoga nastavnoga plana u školama.⁵⁹

Konačno, talijanske su vlasti odlučile 25. listopada učenicima predati svjedodžbe, ali ne znamo na kojemu jeziku. Međutim, učenici su ponovno započeli s demonstracijama ispred škola jer učitelji nisu izlazili iz zbornica, kako bi im podijelili svjedodžbe. Učenici srednjih škola, tehničke, realne i klasične gimnazije te ženske realne gimnazije, ponovno su krenuli prema splitskom kazalištu, ali ih je talijanska milicija spriječila u daljnjim prosvjedima prema već spomenutoj metodi – uhićivanjima i rastjerivanjima. Navodno su ih čak i strijeljali u Trogiru, Splitu i Šibeniku, no o tomu ne postoje pouzdani arhivski dokazi.⁶⁰

Ususret početku nove školske godine 1941./1942. među učenicima je odjeknula vijest da će u nastavi ipak ostati učenje hrvatskoga jezika, ali tri do šest sati tjedno. Ostali dio satnice je trebao zamijeniti talijanski jezik, prema kojemu bi se posebno

⁵⁷ „Br. 75 Izvod iz lista »Naš izvještaj«, glasila Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju, br. 92 od 8. listopada 1941. o pozivu NOP-a profesorima i direktorima škole da se priključe borbi svoje omladine“, *Zbornik NOR*, knj. 1, tom XXI, 1941., 213-214.

⁵⁸ „Br. 290 Izvještaj načelnika kabineta Guvernera Dalmacije od 8. listopada 1941. pokrajinskom školskom nadzorniku o antitalijanskoj aktivnosti nastavnika u Splitu“, *Zbornik NOR*, knj. 1, tom XXI, 1941., 638-639.

⁵⁹ „Br. 80 Izvod iz lista »Naš izvještaj«, glasila Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju, br. 97 od 13. listopada 1941. o mjerama okupatora da škole postanu sredstva za odnarođivanje i fašiziranje omladine“, *Zbornik NOR*, knj. 1, tom XXI, 1941., 227.

⁶⁰ „Br. 79 Demonstracija srednjoškolske omladine u Splitu 25 listopada 1941 godine“, *Zbornik NOR*, knj. 1, tom V, 1941., 237-239.

poučavali povijest i zemljopis. Kao dodatno upravno osiguranje škola, vlasti su postavile tzv. *presidente*, svojevrzne zamjenike direktora škola, koji su predsjedali učiteljskim sjednicama.⁶¹ Iako su osnovne škole nastavile s radom (i to samo prva dva razreda), srednje škole ipak nisu „nego je otvaranje odgođeno, navodno, na neodređeno vrijeme, s motivacijom da će se otvoriti kada prestanu neredi“.⁶²

Mladi dalmatinski komunisti motivirani prestankom rada srednjih škola 1. studenoga 1941. su spriječili održavanje nastave uništavanjem školskoga namještaja i izbacivanjem učenika iz učionice u selu Vrbanja na otoku Hvaru. Naime, pripadnici Starčevićeve mladeži⁶³ su toga dana držali predavanje u prostorijama pučke škole (dakle, I. i/ili II. razredima) o odgoju. Tijekom predavanja u učionicu su ušli deset srednjoškolaca predvođenih komunistom Lukom Martinom Tresićem, koji su počeli uništavati školsku imovinu. Kako bi dodatno pokazali tko gospodari tim područjem, istoga su dana ustaške vlasti u tom selu polijepili promidžbene plakate sa slikom Ante Pavelića, koje su tamošnji komunisti predvođeni srednjoškolcem Zlatanom Sažunićem također uništili.⁶⁴

⁶¹ „Br. 93 Izvod iz lista »Naš izvještaj«, glasila Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju, br. 108 od 26. listopada 1941. o popustljivosti fašista pred akcijama omladine da se ne uvodi nastava u školama samo na talijanskom jeziku“, *Zbornik NOR*, knj. 1, tom XXI, 1941., 253.

⁶² „Br. 102 Izvod iz lista »Naš izvještaj«, glasila Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju, br. 111 od 1. studenog 1941. o održanoj konferenciji u Rijeci između predstavnika talijanskih vlasti i članova tzv. Srpskog komiteta i o odlaganju otvaranja hrvatskih škola i otpuštanju činovnika“, *Zbornik NOR*, knj. 1, tom XXI., 1941., 271-272.

⁶³ *Starčevićeva mladež* ili *Ustaška Starčevićeva mladež* je asocijacija Ustaše – Hrvatskoga oslobodilačkoga pokreta, koja okuplja svu hrvatsku mladež u dobi od 15. do 21. godine života. Njihova se djelatnost bila usmjerena prema vojnoj naobrazbi, duhovnomu odgoju i tjelovježbi kod dječaka te na brigu o kućanstvu kod djevojčica.

⁶⁴ „Br. 424 Izvještaj Ravnateljstva za javni red i sigurnost MUP NDH od 2. prosinca 1941. Ministarstvu vanjskih poslova o sprječavanju ustašama održavanje predavanja u pučkoj školi u selu Vrbanju od strane komunističke omladine“, *Zbornik NOR*, knj. 1, tom XXI, 1941., 952-953.

VI. 1942. godina

Dalmatinski su komunisti i tijekom 1942. nastavili s pobunama protiv talijanske vlasti i školstva. Početkom te godine vlasti su pronašle komunistički proglas u Učiteljskoj školi u Šibeniku. Iako original toga teksta s hrvatskoga jezika nije sačuvan, naknadi prijevod s talijanskoga na hrvatski jezik, potvrđuje njegovu autentičnost. U tekstu su SKOJ-evci⁶⁵ pozivali učenike na svjesnost o pripadnosti hrvatskomu narodu s obzirom da im je nametnuto učenje talijanskoga jezika: „Neka vam u svijesti uvijek bude prisutno ime Ljudevita Gaja i čitavoga niza studenata i učenika srednjih škola koji su se neprestano borili za svoj materiji jezik.“ Nadalje, iz toga proglašenja saznajemo da talijanske vlasti započinju s otvaranjima srednjih škola, nakon odluke s kraja 1941. godine o obustavi nastave u istima: „Sada otvaraju srednje škole i pomoću njih hoće da vas izoliraju“. To je dokaz da je nastavni proces u dalmatinskim srednjim školama nastavljen, ali na temelju „Povelje školstva“ i da komunisti pozivaju na nepohađanje nastave. Kao dodatnu potvrdu toga imamo izvještaj prefektore u Splitu Namjesništvu Dalmacije 7. veljače 1942. o početku rada srednjih škola, ali najprije s podukom talijanskoga jezika.⁶⁶

Učenici spomenute šibenske Učiteljske škole se nisu oglasili na komunistički proglas, pa su 9. ožujka 1942. ukrali devet udžbenika na talijanskomu jeziku. Isprva je upravitelj škole smatrao da se radi o šali, ali kada su učenici krenuli s osmodnevnim demonstracijama protiv učenja talijanskoga jezika, upravitelj je predložio Namjesništvu Dalmacije trajno isključivanje čak 27 učenika škole.⁶⁷

Nakon gotovo šest mjeseci mira u Splitu, 9. travnja 1942. srednjoškolci su ponovno počeli negodovati protiv talijanizacije školstva. Tako je sljedeća dana upravitelj Srednje tehničke škole udaljio s nastave dvadeset učenika III. razreda jer su odbili pozdravljati učitelje rimskim pozdravom uzdizanjem desne ruke. Istoga su dana njihovi roditelji došli u školu i obećali da će njihova djeca sutradan doći u školu na nastavu, ali i da će se protiv njihove djece pokrenuti disciplinske mjere. Međutim,

⁶⁵ Članovi Saveza komunističke omladine Jugoslavije, organizacije Komunističke partije namijenjene mlađoj populaciji u svrhu indoktrinacije mladih ljudi komunističkim idejama.

⁶⁶ „Br. 233 Izvještaj Prefektore u Splitu od 7. veljače 1942. Guverneratu Dalmacije o početku rada tečajeva talijanskog jezika za đake srednjih škola“, *Zbornik NOR*, knj. 2, tom XXI, 1942., 529.

⁶⁷ „Br. 259 Izvještaj Komande karabinjera Dalmacije od 26. ožujka 1942. Guverneratu Dalmacije o krađi talijanskih knjiga i isključenju đaka iz Učiteljske škole u Šibeniku“, *Zbornik NOR*, knj. 1, tom XXI, 1941., 592.

sljedećega dana, 10. travnja 1942., baš na prvu godinu postojanja NDH, čak osamdeset učenika škole uopće nije došlo na nastavu.⁶⁸ Zbog toga događaja, komunisti su imali u planu potaknuti štrajk svih splitskih škola. Prvi protivnik toga čina, kojega dokumentacija bilježi, bio je mladi splitski član Hrvatske seljačke stranke Vojko Krstulović Švora⁶⁹. On je poticao odlazak učenika na nastavu, a odbijanje pohađanja škole kao komunisti. Prema izvorima potonjih, Švora je surađivao s ustaškim vlastima i zbog toga bio protiv prosvjeda.⁷⁰ Na taj su ga način komunisti mogli najjednostavnije osuditi. Ipak, sudeći prema istim izvorima, planirane demonstracije nisu bile održane, a Švora je dokaz da se nisu samo komunisti isticali u problematici školstva u Splitu.

Dana 24. svibnja 1942. bolski SKOJ-evci s otoka Brača napali su vojnu povorku ustaške mladeži od prvoga do sedmoga razreda iz tamošnje dominikanske gimnazije, koja je trebala pjevati ustašku himnu. Nakon što su ih fizički počeli napadati drvenim letvama, učenici su se sakrili u zgradu gimnazije, a talijanske vlasti su uhitile napadače. Izvori svjedoče kako je bilo ustanovljeno da su zaista bili članovi SKOJ-a jer su „napadači poslije toga (napada, op. V. S.) zapjevali partizansku himnu.“ Vlast ih je zbog toga izgreda osudila na petnaest dana zatvora.⁷¹

Talijanski izvori svjedoče o osnivanju nove škole, ali ne na tzv. „slobodnom teritoriju“, nego na otoku Molatu, gdje je bio talijanski koncentracijski logor⁷², početkom srpnja 1942. S obzirom da je logor uspostavljen krajem lipnja iste godine, vlasti su vrlo brzo odlučile osnovati školu. Iz izvora saznajemo da je 7. srpnja 1942. na Molat, „logor

⁶⁸ „Br. 270 Brzovjav prefekta Splita od 9. travnja 1942. Guverneratu Dalmacije o nedisciplini đaka Srednje tehničke škole u Splitu“, *Zbornik NOR*, knj. 2, tom XXI, 1941., 605.

⁶⁹ Vojislav Niko Krstulović „Švora“ (1918. – 1944.) bio je hrvatski političar i novinar. Rođen je u siromašnoj radničkoj obitelji u Velom Varošu. Zbog ranoga gubitka oca pogoršao se njegov socijalni status te je zbog toga bio motiviran za visoko obrazovanje. Bio je splitski sjemeništarač, koji je završio tamošnju Klasičnu gimnaziju. U dobi od 16 godina učlanio se u HSS i osnovao njegovu mladež na razini cijele države. U travnju 1941. je završio Trgovačku akademiju i Visoku ekonomsku komercijalnu školu u Zagrebu. Pokrenuo je nekoliko listova: *Novi dani* (1938.), *Za slobodu i stare pravice* (1939.) i *Pokret hrvatske mladice* (1940.). S obzirom da je bio veliki simpatizer lika i djela braće Radić, nisu ga simpatizirali ni mačekovci, a ni komunisti. U Splitu ga je ubio SKOJ-evac Tito Kirigin, koji je kasnije vodio nogometni klub „Hajduk“. Više o tome: Blanka MATKOVIĆ, „Prilog poznavanju povijesti grada Splita u Drugom svjetskom ratu: likvidacija Vojka Krstulovića“, *Marulić*, br. 1, 2015., 108-122.

⁷⁰ „Br. 48 Izvod iz lista »Naš izvještaj«, glasila PK KPH za Dalmaciju br. 139 od 16. travnja 1942. o bojkotu fašističke proslave, demonstracijama žena i štrajku đaka Tehničke škole u Splitu“, *Zbornik NOR*, knj. 2, tom XXI, 1942., 129-131.

⁷¹ „Br. 503 Izvještaj Velike župe Cetina u Omišu od 27. svibnja 1942. Ministarstvu unutrašnjih poslova NDH o ometanju povorke ustaške školske mladeži u Bolu na Braču“, *Zbornik NOR*, knj. 2, tom XXI., 1942., 1002-1003.

⁷² Više o tome: Josip Bepo BAŠIĆ, *Molat u Drugom svjetskom ratu 1941. – 1945. – tragovima događaja*, Hrvatska udruga logoraša u talijanskom koncentracijskom logoru Molat, Zadar, 2008.

socijalnoga preporoda“, bilo poslano pet učitelja⁷³, i to svi talijanskoga porijekla: Alfredo Fecondi, Domenico Cichelo Gasparri, Alvaro Gaggiotti, Elsa Gaggiotti i Esempio Restaino, koji su prije toga živjeli u Šibeniku i Vodicama. Zadatak učitelja je bio okupiti svu djecu iz logora od 6. do 14. godine života te ih raspodijeliti prema godištima. Djeca su morala biti poučena „nacionalnim odgojnim sadržajem“ (pjevanje himni, pričanje o talijanskim znanstvenicima i herojima, čitanje i molitva na talijanskomu jeziku i sl.), a posebna se pažnja davala tjelesnom aktivnošću. Osim djece, i stariji su mogli sudjelovati u odgojno-obrazovnom procesu da „upoznaju dušu i da je obrate prema nama (...) prema njihovoj uzornoj domovini, prema stvarnoj domovini njihovih sinova, koja će ih velikodušno prihvatiti i oprostiti kao majka (...)“. Osim svjetovne, u logoru je bila organizirana i nastava katoličkoga vjeronauka, koju su održavali zadarski svećenici, ali ne znamo na kojemu jeziku.⁷⁴

⁷³ Talijani su očito posvećivali veliku pažnju toj školi, pa je kasnije tamo djelovalo 16 učitelja. (Usp. *Zadarska smotra*, vol. 55, br. 3-4, 2006., 245.)

⁷⁴ „Br. 405 Izvještaj školskog nadzorništva u Zadru od 9. srpnja 1942. guverneru Dalmacije o otvaranju škole u koncentracionom logoru na Molatu“, *Zbornik NOR*, knj. 2, tom XXI, 1942., 805-806.

VII. 1943. godina

Partizanski Narodnooslobodilački obor iz Splita, koji je tada djelovao kao ilegalna organizacija, početkom siječnja je 1943. nastavio s promidžbenom djelatnošću protiv odlaska djece u talijanske škole. Tako su oko 20. siječnja 1942. počeli dijeliti letke roditeljima splitskih učenika u kojima su ih poticali na nedolazak na nastavu. Posebnost toga izvora jest da je u potpunosti sačuvan i njegov je faksimil objavljen u Zborniku NOR-a. Partizani u tom letku ponovno pozivaju na svjesnost talijanskoga zauzimanja Dalmacije opisujući njihovu kulturu odgoja na sljedeći način: „(...) hoće da nam nametne njegovu trihiljadugodišnju kulturu špijuniranja, krađe, podmićivanja, kulturu zatvaranja, batinanja, srednjevjekovnog sadističkog mučenja, strijeljanja (...) Eto, to je kultura pod znakom sjekire i batine fašizam donio (...) u naše škole. (...) Oni hoće da vaša djeca zaborave svoj jezik, svoje pjesme i uopće svoju kulturu rada, poštenja i slobode te da postanu špijuni, lopovi, batinaši, podmitljivci, palikuće pa čak i ubice svoje vlastite braće. (...) ne dajte djeci da pohađaju školu, koja odnarođuje, muči, daje hapsiti i premlaćivati vašu djecu.“⁷⁵ Nadalje, u sadržaju letka autor je nastojao potaknuti roditelje na odgovornost za djecu i njihov budući odgoj do te mjere da im navode kako će o njihovom odgoju, zdravlju i životu samo oni polagati račune. Međutim, u daljnjem tekstu nisu nudili alternativne metode.

Prvi dokument koji spominje osnivanje škola pod partizanskom kontrolom vezan je za okolicu gora Papuk i Krndija u Slavoniji. Riječ je o teritorijalno vrlo malom području (160 km²) pod njihovom kontrolom, koju su uspjeli očuvati zbog nepristupačnoga reljefa. S obzirom da su partizani na tom području imali vlast još od 1942.⁷⁶, početkom 1943. su nastojali prikupiti podatke o broju učitelja, koji bi mogli podučavati nepismene unutar teritorija kojim su upravljali partizani. Ovdje, dakle, nije riječ o nastanku nove odgojno-obrazovne kulture, nego o stjecanju bazičnoga znanja. Na temelju toga dokumenta možemo saznati da je partizanima bila dovoljna osoba sa srednjom ili višom stručnom spremom. Njihov minimalni zahtjev je bio da budući učitelj ima završen neki oblik više škole. Primjerice, četiri razreda gimnazije, četiri razreda građanske

⁷⁵ „Br. 52 Letak Narodnooslobodilačkog odbora Splita iz siječnja 1943. roditeljima splitskih učenika s pozivom da ne šalju djecu u talijanske škole“, *Zbornik NOR*, knj. 5, tom XXI., 1943., 135-136.

⁷⁶ Usp. „Br. 140 Izvještaj velikog župana župe Baranja u Osijeku od 13 siječnja 1942. god. o akcijama u predjelu Papuka i Krndije“, *Zbornik NOR*, knj. 3, tom V, 1942., 448-451. ; „Br. 57 Izvještaj Komande Papučko-krndijskog područja Štabu III operativne zone o radu komandi mjesta i komandi straža od 21. marta do 17. aprila 1943. god.“, *Zbornik NOR*, knj. 5, tom XXIII, 1943., 123-125.

škole ili neku drugu višu školu, koju su upisali nakon položena četiri razreda pučke škole.⁷⁷ Međutim, da stvari nisu bile toliko idilične u namjeri osnovnoga opismenjavanja i osnivanja škola, svjedoči nam izvještaj zamjenika političkoga komesara XVI. brigade IV. divizije partizanskih odreda Hrvatske napisan Centralnomu komitetu Komunističke partije Hrvatske, u kojemu se, između ostaloga, navodi potreba za prosvjetnim radom članova Partije. U tu svrhu bila je istaknuta nabavka sljedeće literature: Josif Visarionovič Džugašvili Staljin, *Dvanaest uslova za boljševizaciju Partije*, Georgi Dimitrov, *O kadrovima* (izvadak iz referata sa VII. kongresa Kominterne), časopis *Proleter*, svi članci Josipa Broza Tita iz *Borbe*, *Historija svesavezne komunističke partije (boljševika)* te *O osnovana lenjinizma* J. V. Dž. Staljina.⁷⁸ Tijekom veljače 1943. partizani su osnovali škole u Bjelajcima, Zabrdskim Kričkama i Jakovcima, selima papučko-psunjskoga područja gdje su imali vlast te organizirali prikupljanje školskoga pribora i ostalih potrepština na području Daruvara. U dokumentu nije navedeno koliko je škola imala polaznika.⁷⁹

Kao rezultat partizanskoga zauzimanja većega dijela Slavonije tijekom zime 1943., 1. veljače 1943. osnovan je Centralni prosvjetni odbor za Slavoniju i Srijem. Njegova je zadaća bila provoditi prosvjetnu kampanju⁸⁰ o potrebnoj obnovi škola, zabavišta i obdaništva. Osim toga, morao je organizirati mobilizaciju učitelja te ih „upućivati na raspoloženje“, tj. zainteresirati ih za rad u Odboru. Svi su kotarski komiteti s toga područja bili obavješteni da moraju prikupljati školski pribor (papir, krede, olovke, tintu, spužve, šestare i sl.) te ga slati u one odbore gdje je već djelovala škola.⁸¹ Na temelju toga možemo zaključiti da su partizani zahvatili veći korak u brzini za obrazovanje na teritoriju kojim su upravljali, ali konkretnije rezultate rada spomenutoga odbora dokumenti ne donose.

⁷⁷ „Br. 8 Dopis Komande Papučko-krndijskog područja partizanskim stražama kojim se traži prikupljanje podataka o učiteljima“, *Zbornik NOR*, knj. 4, tom XXIII, 1943., 25.

⁷⁸ „Br. 33 Izvještaj zamjenika političkog komesara XVI brigade IV divizije NOV i PO Hrvatske Centralnom komitetu KPH o organizacionom stanju i političko-prosvjetnom radu članova Partije i SKOJ-a u Brigadi“, *Zbornik NOR*, knj. 4, tom XXIII, 1943., 70.

⁷⁹ „Br. 79 Izvještaj Komande Psunjskog područja Štabu III operativne zone NOV i PO Hrvatske o uspjehu političkog rada među narodom, o organizaciji školstva i o radu komandi straža i zarobljenika u logoru na ovom području“, *Zbornik NOR*, knj. 4, tom XXIII, 1943., 186-188.

⁸⁰ Više o tome: Milan LIPOVAC, *Školstvo i prosvjetno-kulturna djelatnost na oslobođenom teritoriju Slavonije 1941.-1945.*, Školske novine, Zagreb, 1981.

⁸¹ „Br. 119 Dopis Okružnog komiteta KPH Nova Gradiška svim kotarskim komitetima o pripremama za izbore i o prikupljanju priloga za pomoć novoformiranom Centralnom prosvjetnom odboru za Slavoniju i Srijem na organiziranju školstva“, *Zbornik NOR*, knj. 4, tom XXIII, 1943., 268.

Ustaške su vlasti također tražile podatke o prosvjetnim radnicima u osnovnim i srednjim školama. Primjerice, Župska redarstvena oblast u Slavonskomu Brodu uputila je dopis tamošnjoj Državnoj realnoj gimnaziji kako moraju sastaviti popis: „U podacima potrebno je posebno iztaknuti 1) marljivost dotične osobe u radu, i da li radi što mora i koliko mora, ili iz ljubavi prema narodu i državi, 2) da li sudjeluje u javnom životu (političkom, što je danas sinonim za nacionalni, kulturni, društvojni i t. d.) 3) da li je član Hrvatskog Oslobođilačkog Pokreta »Ustaša«, ili je pristaša, i kako mu je obćenito držanje prema pokretu, 4) u kakvom je odnosu (po svome radu i nazorima) prema komunizmu; i na koncu 5) da li ideju države u svakoj prilici iztiče i da li svoj rad tome najvećem dobru hrvatskog naroda da usmjeruje.“⁸² Nakon što je bio proveden popis prosvjetnih djelatnika diljem NDH, Ministarstvo narodne prosvjete je 5. lipnja 1943. izdalo okružnicu svim upraviteljima škola „na opasnost od antihrvatskog djelovanja nekih nastavnika na učenike“, pritom misleći na sve veći partizanski utjecaj na iste. U toj okružnici ustaške su vlasti posebno problematizirale situaciju u srednjim školama, pa su tražile nove popise nastavnoga osoblja s pažnjom na njihov nacionalni identitet, političko opredjeljenje i naposljetku profesijsku sposobnost, a sve u svrhu otkrivanja učitelja koji poučavaju suprotno uputama nadležnoga Ministarstva.⁸³

⁸² „Br. 121 Dopis Župske redarstvene oblasti u Slav. Brodu Ravnateljstvu Državne realne gimnazije kojim se traže podaci o prosvjetnim radnicima u osnovnim i srednjim školama na području grada“, *Zbornik NOR*, knj. 5, tom XXIII, 1943., 280-281.

⁸³ „Br. 14 Okružnica Ministarstva narodne prosvjete NDH u Zagrebu upraviteljstvima svih državnih realnih i klasičnih gimnazija i učiteljskih škola kojom se upozoravaju upravitelji škola na opasnost od antihrvatskog djelovanja nekih nastavnika na učenike i traže iscrpni podaci o nastavnom osoblju u svim školama“, *Zbornik NOR*, knj. 6, tom XXIII, 1943., 37.

VIII. 1944. godina

Tijekom 1944. godine partizani su također nastavili voditi brigu o analfabetskim tečajevima pripadnika njihova pokreta. Dokaz tomu je dopis Prosvjetnoga odjela Narodno-oslobodilačkoga odbora diljskom odboru, prema kojemu je potonji upozoren jer nije dostavio izvješća o održanim tečajevima. Na temelju istoga saznajemo na koji su način partizani morali slati spomenuta izvješća: „Spisak treba biti sastavljen tabelarno i pregledno po selima, ustanovama, općinama, kotarevima i okruzima u kojima se mora unijeti pored toga ime i prezime voditelja tečaja, zanimanje i kojoj organizaciji pripada, zatim broj upisanih u tečaj i cjelokupan broj nepismenih u selu, ustanovi i. t. d.“ Osim toga, iz navedenoga dopisa saznajemo da su partizani održavali tečajeve za učitelje⁸⁴, a posebno za brigu o higijenskim uvjetima u školama, prvenstveno zbog straha od tifusa.⁸⁵ Slična je situacija bila u kotaru Požega, koji također nije dostavio rezultate tečajeve. Međutim, iz dopisa upućenoga njima saznajemo statističke podatke, koji pokazuju prave rezultate tečajeve. Primjerice, iz pisma Prosvjetnoga odjela Okružnoga NOO Nova Gradiška saznajemo sljedeće: u kotaru Požega je od 587 nepismenih na tečajevima prisutno njih 535 (91%), u kotaru Pakrac pet škola polazi 281 od 454 učenika (62%), a analfabetske tečajeve 98 od 170 nepismenih (58%). Riječ je, dakako, o ilegalnim partizanskim školama. Iako podaci pokazuju neosvijestjenost za primarnim obrazovanjem, takva je situacija razumljiva s obzirom na ratne prilike, unatoč tomu što su partizani to područje smatrali „oslobođenim teritorijem“. Osim problema na terenu, partizani su imali i probleme unutar svojih redova, koji su iskazivali nebrigu za obrazovanjem. Primjerice, predsjednik NOO odbora u selu Širinci kraj Okučana je na jednom sastanku izjavio „da

⁸⁴ III. zasjedanje ZAVNOH-a donijelo je i zadatke Odjelu narodne prosvjete prema kojemu mora podizati stručnu spremu nastavnika putem tečajeve i savjetovanja, izdavanjima priručnika za nastavni rad i najnužnijih udžbenika te odgajati novi nastavnički kadar u partizanskomu duhu. Učitelji su na tromjesečnim tečajevima morali slušati sljedeće predmete: Historija predaprilske Jugoslavije i oslobodilačkoga pokreta (33 sata), Organizacija narodne vlasti (4 sata), Organizacija prosvjetnog rada kod nas (6 sati), Gramatika i pravopis (38 sati), Prirodne nauke (66 sati), Osnove računa i geometrije (42 sata), Geografija (46 sati), Odgojno-obrazovni rad (53 sata), Vanškolski rad (2 sata) i Praktičan rad u vježbaonici (15 dana). Nadalje, petomjesečni tečajevi su obuhvaćali sljedeće predmete: Pedagogija (60 sati), organizacija prosvjetnog rada (6 sati), Hrvatski ili srpski jezik (43 sata), Povijest (26 sati), Organizacija narodne vlasti (4 sata), Zemljopis (46 sati), Biologija (30 sati), Geologija i mineralogija (5 sati), Kemija (15 sati), Fizika (25 sati), Matematika (42 sata), Higijena (5 sati), Gospodarstvo (10 sati), Vanškolski rad (2 sata), Crtanje (20 sati) i Povijest NOB-a (26 sati). [Usp. *Treće zasjedanje Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske: (8.-9. svibnja 1944.): stenografski zapisnici*, Sabor Narodne Republike Hrvatske, Zagreb, 1950., 64.]

⁸⁵ „Br. 8 Dopis Prosvjetnog odjela Oblasnog NOO-a za Slavoniju Prosvjetnom odjelu Diljskog okružnog NOO-a“, *Zbornik NOR*, knj. 10, tom XXIII, 1944., 30-31.

on u ime naroda svoga sela ne treba škole, a tako isto i mjesni NOO istoga sela nije pokazao niti najmanje volju i ljubavi za školu“. Nadalje, iz istoga dopisa saznajemo da uz analfabetski tečaj, partizanski su učitelji poučavali i osnove matematike.⁸⁶

Ipak, nisu svi odbori ignorirali zahtjev za slanjem izvještaja o stanju i organizaciji partizanskoga školstva. U izvorima je, primjerice, sačuvan izvještaj Vice Zaninovića⁸⁷ za školstvo u okruzima „Gornje Hrvatske“ (moslavački, bjelovarski, pokupski, zagrebački, varaždinski i krapinski okruzi), gdje su partizani bili prisutni. Zaninović je u njemu napisao kako je s pedagogom i članom ZAVNOH-ova Prosvjetnoga odjela Ivom Tošićem obilazio spomenute krajeve. Po pitanju analfabetskih tečajeva napisao je da na tim područjima gotovo nigdje nisu bili osnivani, niti su odbori bili upoznati sa već spomenutim uputama Prosvjetnoga odjela ZAVNOH-a⁸⁸, čime je demistificirao eventualnu uspješnost pa čak i provođenje istih. Ipak, svjedočio je otvaranju velikoga broja srednjih škola, dok osnovne škole na tom području nisu radile. Prema njegovu sudu možemo zaključiti da je i na području zagrebačkoga okruga osnovno školstvo bilo zanemareno (*Sic!*), pa čak do te razine da su bjelovarski, krapinski i moslavački okrug imali veći broj osnovnih škola. U nastavnom osoblju koje je radilo u školama pisao je da su potpuno osposobljeni za rad, iako su školske zgrade bile u nedovoljno zadovoljavajućim uvjetima za rad.⁸⁹

⁸⁶ „Br. 19 Pismo Prosvjetnog odjela Okružnog NOO-a Nova Gradiška prosvjetnim odjelima svojih kotarskih NOO-a“, *Zbornik NOR*, knj. 10, tom XXIII, 1944., 54-55.

⁸⁷ Vice Zaninović (1905. – 1986.) bio je hrvatski književni povjesničar i ravnatelj prve partizanske gimnazije u Otočcu osnovane 1943. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu je doktorirao 1956. s radom o Augustu Cesarcu te dugi niz godina tamo predavao srpsku književnost. Bio je autor mnogih čitanki za osnovne i srednje škole. (Usp. *Hrvatska enciklopedija*, s. v. Zaninović, Vice, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=66836>, pristup ostvaren 20. travnja 2019.)

⁸⁸ Prosvjetni odjel ZAVNOH-a počeo je funkcionirati nakon III. zasjedanja ZAVNOH-a 1944. Sastojao se od dva odsjeka: Odsjek za osnovne škole i analfabetske tečajeve i Odsjek za srednje škole i općeobrazovne tečajeve. Vodio je brigu o prosvjetnoj politici, (re)organizaciji prosvjete prema partizanskim principima te radio na ravnomjernoj raspodjeli učiteljskoga kadra i planskoga osnivanja osnovnih škola.

⁸⁹ „Br. 88 Izvještaj Vice Zaninovića Prosvjetnome odjelu ZAVNOH-a o stanju i organizaciji školstva u okruzima gornje Hrvatske“, Pavle ŽUKINA (ur.), *Sjeverozapadna Hrvatska u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, VIII, 1. siječanj – 15. ožujak 1944., Savjet za izdavanje Građe za povijest NOP-a i socijalističke revolucije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, Zagreb, 1988., 547-555.

IX. 1945. godina

Za 1945. godinu dokumenti iz Zbornika NOR-a sukobljenih strana ne navode korespondenciju vezanu za odgoj i obrazovanje. Sva je pažnja bila usmjerena prema završetku rata. Ipak, partizansku vlast koja je iz rata izašla kao pobjednička, dočekala je kaotična situacija na odgojno-obrazovnomu polju. Različitosti uvjetovane ustaškim, talijanskim i partizanskim utjecajima u odgojnu i obrazovanju trebalo je sintetizirati u jedinstveni program. Dodatna prepreka tomu bila je teška materijalna, ali i kadrovska situacija zbog manjka kvalificiranih učitelja. Osim toga, bio je uništen veliki broj školskih zgrada i opreme. Ipak, partizanske su vlasti odredile vrlo ambiciozne planove za područje školstva: I. ukinuti, tj. smanjiti nepismenost, II. produljiti obvezno obrazovanje i stvoriti jedinstvenu školu te III. razviti različite oblike obrazovanja uz rad. Međutim, postavlja se pitanje je li smanjivanje, tj. ukidanje nepismenosti uistinu ambiciozni plan ili obrazovni minimum. Po završetku rata školska godina 1945./1946. bila je organizirana kao četverogodišnja prema privremeno donesenom nastavnom planu i programu, koji se razvio godinu dana ranije bez promjena. Tako je maksimalni nastavni plan obuhvaćao nastavu iz sljedećih predmeta: Narodni jezik, Početna stvarna nastava, Zemljopis, Povijest, Prirodne nauke, Higijena, Račun s geometrijom, Crtanje, Pjevanje, Gimnastika i Vjeronauk⁹⁰. Prema sovjetskim odgojno-obrazovnim uzorima, partizanska je vlast nastojala transformirati i uvesti sedmogodišnje obvezno obrazovanje, što je Sabor prihvatio 30. listopada 1946. donošenjem *Zakona o obveznom sedmogodišnjem obrazovanju*, koji se počeo primjenjivati od listopada 1945.⁹¹ odlukom Privremene narodne skupštine Demokratske Federativne Jugoslavije.⁹²

⁹⁰ Vjeronauk je u osnovne škole uveden na poticaj Andrije Hebranga. Međutim, partizanska dokumentacija svjedoči o zamjerkama partijskoga vrha zbog toga čina koje su sadržane u dokumentu *Zamerka Generalnog sekretara KPJ od 15. septembra 1944. Andriji Habrangu, političkom sekretaru CK KP Hrvatske, na uvođenje veronauke, kao obaveznog predmeta u školama, u Hrvatskoj*. (Usp. „Zadaci za prosvjetni rad u školskoj godini 1944/45, postavljeni na zemaljskom savjetovanju u Glini, u mjesecu augustu 1944.“, *ZAVNOH – zbornik dokumenata 1944. [Od 10. svibnja do 31. prosinca]*, Institut za historiju radničkog pokreta, Zagreb, 1975., 255. ; Nada KISIĆ KOLANOVIĆ, *Andrija Hebrang: iluzije i otrežnjenja*, 1996., Institut za suvremenu povijest, Zagreb, 123.)

⁹¹ Usp. Ljubomir KRNETA, *Pedagogija*, Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije, Beograd, 1967., 100.

⁹² Usp. MUNJIZA, *nav. dj.*, 51, 56-57. ; Mihajlo OGRIZOVIĆ, „Školstvo i prosvjeta u Hrvatskoj u jesen 1944. i u 1945. godini“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, vol. 11, 1981., 233-288.

X. Zaključak

Obilježja odgojno-obrazovne kulture na području Hrvatske u svjetlu dokumenata sukobljenih strana možemo sintetizirati na tri tipa. Razlog tomu su različite vojne jedinice koje su vojno, politički, ali i prosvjetno upravljale područjem na kojemu su se nalazile. Stoga, ne možemo govoriti o dvostrukosti odgojno-obrazovnog sustava u Hrvatskoj, kako navodi literatura, nego o trostrukosti. Dakle, odgojno-obrazovna kultura imala je tri tipa: jedan pod ustaškim utjecajima dominantno na području unutrašnje Hrvatske, drugi pod talijanskim, tj. fašističkim utjecajima uz Dalmaciju te naposljetku partizanski, tj. komunistički utjecaj u pokušaju; dominantan također na području Dalmacije i Slavonije. Teritorijalni pristup odgojno-obrazovnih kultura bio je korelativan s „čvrstoćom“ vojne i političke vlasti sukobljenih strana na određenomu zemljopisnom području. Tako je od 1941. do 1945. na području hrvatskih krajeva ta vlast bila u rukama NDH, u Dalmaciji od potpisivanja Rapalskoga ugovora 1920. do kapitulacije Italije 1943. te od iste godine partizani u unutrašnjoj Hrvatskoj započinju sa stvaranjem vlastite odgojno-obrazovne kulture.

Odgojno-obrazovna kultura NDH, uvelike se temeljila na izgrađivanju njegovanja svjesnosti o pripadnosti hrvatskomu narodu, ali sa stigmom totalitarnoga političkoga raspoloženja. Primjer kroz koji se takva odgojno-obrazovna kultura manifestirala bilo je stvaranje Ustaške mladeži, čiji su ciljevi bili stvaranje sposobnih muškaraca za vojne potrebe, odgoj ženskih pripadnica za ulogu budućih majki i odgajateljica, koje su trebale odgojnim djelovanjem osigurati prijenos vrijednosti ustaške ideologije na daljnje generacije. Dakle, vlastima NDH su odgoj i obrazovanje bili bitni za državno-društveni odgoj. O etičko-osobnom te gospodarsko-tehničkomu odgoju ne možemo govoriti jer o toj tematici ne postoji relevantna dokumentacija. Ono što je iz dokumenata očito da stanovništvo nije prosvjedovalo protiv takvoga odgojno-obrazovnog obrasca, dijelom i zbog 23-godišnje jugoslavenske indoktrinacije odgoja i obrazovanja koja je nastojala izuzeti hrvatsku kulturu iz prosvjetnoga sustava te od njega stvoriti centralizirani model, kao i na razini političkoga utjecaja. Ključan problem detaljnijega proučavanja odgojno-obrazovne kulture je nedostupnost njihovih dokumenata u Zborniku NOR-a, što nam govori i o pristranosti u sastavljanju korpusa svih dokumenata, o čemu je Vojnoistorijski institut očito vodio veliku brigu. Nedostatak istih se ne može opravdati jer, primjerice,

Hrvatski državni arhiv čuva čak 1510 kutija arhivske građe o Ministarstvu prosvjete NDH.

Druga, pak, odgojno-obrazovna kultura je ona na području Dalmacije, koja je bila pod utjecajem talijanskih, tj. fašističkih vlasti. Sustavna talijanizacije hrvatskoga stanovništva na istočno-jadranskoj obali započela je još 20-ih godina XX. stoljeća o čemu najbolje i najslikovitije govori pripovijetka Vladimira Nazora *Medvjed Brundo*, koji „brunda“ protiv „Mlečića“ na hrvatskoj obali. O tom fenomenu je pisao akademik Pavao Pavličić u knjizi *Nav i raj*, studiji o epici Vladimira Nazora, koja je bila proglašena znanstvenom knjigom 2018. godine. Osim njega, o negativnom utjecaju dolaska Talijana u Dalmaciju pisao je hrvatski povjesničar Rudolf Horvat u knjizi *Hrvatska na mučilištu*, gdje je Rapalski ugovor nazvao diplomatskim porazom Kraljevstva SHS. Produljena ruka fašističke Italije bila je implementirana u Namjesništvu Dalmacije, izvršnomu obliku vlasti, koja je brinula i o odgojno-obrazovnoj politici toga područja. „Povelja školstva“ predstavljala je temeljni dokument u kojemu je (para)ozakonjena odgojno-obrazovna kultura: I. izgrađivanjem pozitivnih stavova o talijanskim vlastima, II. organiziranom nastavom na talijanskomu jeziku s osobitom pažnjom na učenje jezika, povijesti i zemljopisa prema fašističkim načelima te naposljetku III. stvaranjem nove odgojno-obrazovne kulture, koja se manifestirala među svim slojevima stanovništva, što je očigledno u davanju na pažnji obiteljima kao nositeljima odgoja svoje djece. Zasiurno najdramatičniji izraz talijanizacije odgoja i obrazovanja je primjer osnivanja škole u logoru na otoku Molatu na kojemu se izučavao „nacionalni odgojni sadržaj“, pri čemu su bili zapošljavani učitelji iz Italije. U takvoj situaciji, Split je predstavljao glavno ishodište pobuna protiv talijanizacije školstva. To je sasvim razumljivo s obzirom da je partizanski pokret u tom gradu imao veliki broj simpatizera. Pobune su se manifestirale u vidu demonstracija srednjoškolaca, koji su mahom bili članovi Komunističke partije. Pod motivom izdavanja svjedodžbi na hrvatskomu jeziku, započeli su s intenzivnim pobunama od Splita do Šibenika. Ono prema čemu se njihove pobune ističu je bogati promotivni materijal protiv talijanskih vlasti, u primjeru novinskih članaka i dijeljenja letaka po školama, koji su pozivali na nepohađanje nastave, ali i na pridruživanje partizanskomu pokretu. Učenici ipak nisu mogli pronaći podršku u učiteljskom osoblju, koji je bio ovisan o plaćama iz države. Ipak, vlast se prema njima odnosila izrazito blagonaklono, s obzirom da ih je nedostajalo, čak do te razine da su im i fašističke i ustaške vlasti znale isplaćivati višestruke iznose plaća. U

talijanskoj odgojno-obrazovnoj kulturi važno je uočiti zašto su vlasti branile nastavak rada srednjim školama, dok su osnovne škole ipak radile. Odgovor je u tomu što su svi partizanski prosvjednici bili srednjoškolci, koji su na taj način mogli dobiti mjesto legitimnoga okupljanja, bez da im vlast može braniti isto. Ipak, nisu baš svi odobravali bojkotiranje nastave, što je očito u slučaju splitskoga HSS-ovca Vojka Krstulovića Švora.

Partizanska odgojno-obrazovna kultura, treća je i posljednja za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Međutim, možemo si postaviti pitanje možemo li uopće govoriti o tipu odgojno-obrazovne kulture ako je riječ o ilegalnim postrojbama koje nisu imale civilnu upravu nad određenim područjem. Zbog toga je najpouzdanije reći da je to bio pokušaj osnivanja nove odgojno-obrazovne kulture, ali isključivo u njihovim redovima. U radu je uočljivo da ona počinje dominirati od 1943., kada su partizani stekli praktične uvjete za ostvarivanje iste jer su počeli zadržavati pod vlašću teritorij koji su prethodno zauzeli. Prvi slučajevi osnivanja partizanskih škola zabilježeni su na području unutrašnje Hrvatske, uvijek u okolici šumskih i planinskih zemljopisnih predjela. Zanimljivo je da oni prvi pokreću organizirano popisivanje zapravo odanoga učiteljskoga osoblja pri čemu im nije bila nužna njihova visoka naobrazba, nego im je bilo dovoljno da su bili sposobni čitati, pisati i podučiti nepismene na alfabetskim tečajevima. No, ti tečajevi u praksi i nisu naročito zaživjeli, o čemu nam svjedoči izvješće Vice Zaninovića. Čak štoviše, u dokumentima je očigledno da je partizanskim vlastima bilo važnije obrazovati komunističke (u to doba staljinističke) političke ideje, nego temeljnu pismenost. Zbog toga više zanemaruju obrazovanje, ali veću pažnju daju stvaranju novih oblika odgoja otvaranjem zabavišta i obdaništva pod njihovom kontrolom. Takav pristup bismo pouzdano mogli nazvati odgojno-obrazovnom kulturnom koju su partizani poticali. Veća je, pak, pažnja novomu pristupu obrazovanju bila pružena učiteljima putem višemjesečnih tečajeva, iz kojih se vidi obrazovni pristup utemeljen na naglašavanju komunističke ideologije i ispravnomu vrednovanju te poštivanju Drugoga svjetskoga rata, koji je produktirao istu.

Analizom dokumentacije iz Zbornika uočljiva je ostavština odgojno-obrazovne kulture iz monarhističke Jugoslavije. Niti u jednom slučaju niti crkva niti vjera nisu imale doticaja u odgojno-obrazovnim djelatnostima, nego su time upravljale svjetovne vojno-političke strukture (ako iz toga izuzmemo nastavu Vjeronauka). Time je u punom smislu te riječi nastupilo „državno“ nadziranje odgoja i obrazovanja. Ono je kreiralo program

prema kojemu se učilo i radilo, koji je imao centralistička obilježja s temeljnim ciljem odgoja i obrazovanja u duhu političke ideje, koja je kreirala program. Stoga, postavlja se legitimno pitanje je li habsburški, tj. austro-ugarski odgojno-obrazovni sustav (p)ostao jedini neovisan usporedno s takvim tumačenjima što bi trebalo posebno istražiti.

Nadalje, proučavanjem dokumenata autor je uočio nedostatak metodološkoga pristupa o odgojno-obrazovnoj kulturi jer: I. odgojno-obrazovne prilike se uvelike poklapaju s općim vojno-političkim povijesnim kontekstom toga vremena i prostora, ali bez prikazivanja talijanskih i ustaških dokumenata, II. dokumenti su nerealno prikazivali stvarnu odgojno-obrazovnu situaciju na području o kojemu je u njima bilo govora (primjer Zaninovićeve izvješća) te III. svi su dokumenti imali jasna ideološka obilježja s posebnim komunističkim naglaskom. O složenosti tematike možemo govoriti jer unatoč nastojanjima o jedinstvenosti odgojno-obrazovnoga sustava u zemlji iz doba monarhističke Jugoslavije, do toga nije došlo niti tijekom razdoblja 40-godina XX. stoljeća, što je sasvim razumljivo i opravdano s obzirom na ratnu situaciju. Uostalom, ne govorimo o jednom, nego o čak tri tipa odgojno-obrazovne kulture, koja su značajno obilježila povijest hrvatskoga školstva i pedagogije u najnovijem razdoblju. Iz toga razloga, kasnija bi istraživanja trebala napraviti usporednu analizu ovdje istražene dokumentacije iz Zbornika NOR-a s arhivskim dokumentima Ministarstva prosvjete NDH kao i svih njihovih odgojno-obrazovnih službi. Čak štoviše, za preciznije definiranje odgojno-obrazovne kulture na razini Hrvatske, bilo bi nužno konzultirati i arhivsku građu Namjesništva Dalmacije te odgojno-obrazovnih politika Italije toga doba. Tada bismo u punom smislu riječi mogli govoriti o odgojno-obrazovnoj kulturi Drugoga svjetskog rata, neopterećenoj ideološkim stranputicama i s potpunim pogledom na stvarno stanje prosvjete toga doba.

XI. Popis literature

Objavljeni izvori

- 1) *Treće zasjedanje Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske: (8.-9. svibnja 1944.): stenografski zapisnici*, Sabor Narodne Republike Hrvatske, Zagreb, 1950.
- 2) SIROTKOVIĆ, Hodimir (ur.), *ZAVNOH, zbornik dokumenata 1943.*, vol. I, Institut za historiju radničkoga pokreta, Zagreb, 1964.
- 3) *ZAVNOH – zbornik dokumenata 1944. (Od 10. svibnja do 31. prosinca)*, Institut za historiju radničkog pokreta, Zagreb, 1975.
- 4) *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu: Tom V, knjige 1 i 3; Tom XXI, knjige 1, 2 i 5 ; Tom XXIII, knjige 4, 5, 6, 10 ; Tom XXV, knjiga 1.*, Vojnoistorijski institut Beograd, Beograd, 1952. -
- 5) ŽUKINA, Pavle (ur.), *Sjeverozapadna Hrvatska u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, VIII, 1. siječanj – 15. ožujak 1944., Savjet za izdavanje Građe za povijest NOP-a i socijalističke revolucije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, Zagreb, 1988.

Internetski izvori

- 1) *Centro di Documentazione della Cultura Giuliana, Istriana, Fiumana e Dalmata, L'Italia in guerra e il Governatorato di Dalmazia*, <https://web.archive.org/web/20120309110640/http://www.arcipelagoadriatico.it/storia/dalmazia/2i.html>, pristup ostvaren 12. travnja 2019.
- 2) *Hrvatska enciklopedija*, s. v. kultura, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34552>, pristup ostvaren 28. ožujka 2019.
- 3) *Hrvatska enciklopedija*, s. v. Londonski ugovor, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=37085>, pristup ostvaren 1. svibnja 2019.
- 4) *Hrvatska enciklopedija*, s. v. obrazovanje, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44619>, pristup ostvaren 27. ožujka 2019.
- 5) *Hrvatska enciklopedija*, s. v. odgoj, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44727>, pristup ostvaren 27. ožujka 2019.
- 6) *Hrvatska enciklopedija*, s. v. Rapalski ugovor, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51831>, pristup ostvaren 1. svibnja 2019.
- 7) *Hrvatska enciklopedija*, s. v. Zaninović, Vice, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=66836>, pristup ostvaren 20. travnja 2019.)
- 8) *Hrvatska enciklopedija*, s. v. Žalac, Tomo, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=67625>, pristup ostvaren 1. svibnja 2019.
- 9) *Nacionalni arhivski informacijski sustav*, s. v. Stvaratelji, Ministarstvo narodne prosvjete, http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_1295, pristup ostvaren 1. svibnja 2019.
- 10) *Opće kretanje stanovništva Hrvatske 1857. – 2011.* (Prema Državnom zavodu za statistiku), <http://croatia.eu/article.php?id=14&lang=1>, pristup ostvaren 30. ožujka 2019.

Znanstveni radovi

- 1) BEZIĆ, Živan, „Što znači odgajati?“, *Obnovljeni život*, vol. 32., br. 4., 1977., 333-344.
- 2) JAREB, Jere, „Svjedočanstvo hrvatskog književnika Gabrijela Cvitana iz jeseni 1944.“, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 35, br. 3, 2003., 973-994.
- 3) JELINIĆ, Ana, „Ustaškinja – propagandno glasilo žena Ustaškoga pokreta: antifeminizam u ustaškoj propagandi“, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 50, br. 1, 2018., 67-85.
- 4) MATKOVIĆ, Blanka, „Prilog poznavanju povijesti grada Splita u Drugom svjetskom ratu: likvidacija Vojka Krstulovića“, *Marulić*, br. 1, 2015., 108-122.
- 5) MACUT, Petar, „Julije Makanec kao duhovni odgojitelj Ustaške mladeži“, *Zbornik radova s Desničinih susreta 2012. Dio 1. Intelektualci i rat 1939. – 1947.*, Filozofski fakultet Zagreb, FF Press, Zagreb, 2013., 147-161.
- 6) MILJAN, Goran, „Fašizam, sport i mladež – ideja i uloga tjelesnoga odgoja i sporta u odgoju i organizaciji Ustaške mladeži, 1941.-1945.“, *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest*, vol. 46, br. 1, 2014., 361-382.
- 7) MILJKOVIĆ, Dubravka, „Iz povijesti osnovne škole u Hrvatskoj u razdoblju od 1918. do 1941.“, *Odgojne znanosti*, vol. 9, br. 1(13), 2007., 135-151.
- 8) MILJKOVIĆ, Dubravka i BATINIĆ, Štefka, „Iz povijesti hrvatskoga srednjega školstva u razdoblju od 1918. – 1940.“, *Napredak*, vol. 152, br. 3-4, 2011., 516-517.
- 9) MIOČIĆ, Magdalena, „Kultura predškolske ustanove u svjetlu glazbenih kompetencija odgojitelja“, *Magistra ladertina*, vol. 7, br. 1, 2012., 73-87.
- 10) OGRIZOVIĆ, Mihajlo, „Školstvo i prosvjeta u Hrvatskoj u jesen 1944. i u 1945. godini“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, vol. 11, 1981., 233-288.
- 11) PRANJIĆ, Marko, „Odgajanik – središte pedagoške antropologije“, *Napredak*, vol. 157, br. 4, 2016., 475-497.
- 12) POLIĆ, Milan, „Razložnost odgoja“, *Metodički ogledi*, vol. 22, br. 2, 2015., 165-188.

- 13) POLIĆ, Milan, „Odgoj i pluralizam“, *Filozofska istraživanja*, vol. 26, br. 1, 2006., 27-36.
- 14) SPAJIĆ VRKAŠ, Vedrana, „Pedagoški zanemaren div: kultura odgojno-obrazovne ustanove kao čimbenik i mjerilo njene učinkovitosti“, *Mirisi djetinjstva*, DV Biokovsko zvonce, Makarska, 2008., 44-54.
- 15) ŠVOGER, Vlasta, „O temeljima modernoga školstva u Habsburškoj Monarhiji i Hrvatskoj“, *Povijesni prilozi*, vol. 42, no. 42, 2012., 309-328.
- 16) VUKASOVIĆ, Ante, „Odgojna preobrazba u teleologijskom i aksiologijskom ozračju“, *Odgojne znanosti*, vol. 12, br. 1(19), 2010., 97-117.
- 17) VUKASOVIĆ, Ante, „Utjecaj J. A. Komenskog na pedagoška i kulturna stremljenja u Hrvatskoj“, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, vol. 12., br. 1-2 (23-24), 1986., 163-175.
- 18) ŽALAC, Tomo, „Rad na istraživanju povijesti školstva i prosvjete u Hrvatskoj u doba drugog svjetskog rata“, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 6, br. 3, 1974., 53-69.

Diplomski i doktorski radovi

- 1) LULIĆ, Marko, *Školstvo u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* (diplomski rad, mentor izv. prof. dr. sc. Mirko Lukaš), Filozofski fakultet Osijek, 2015.
- 2) MARINOVIĆ, Mladenka, *Odgoj, obrazovanje i škola u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* (diplomski rad, mentor prof. dr. sc. Mile Silov), Filozofski fakultet Zagreb, 1998.
- 3) PAŽIN ILAKOVAC, Ružica, *Kurikulumsko partnerstvo u izgradnji odgojno-socijalne kulture škole* (doktorska disertacija, mentor prof. dr. sc. Vlatko Previšić), Filozofski fakultet Osijek, 2016.
- 4) PETROVIĆ, Josip, *Školstvo u Banovini Hrvatskoj* (diplomski rad, mentorica doc. dr. sc. Irena Klasnić), Hrvatski studiji, Zagreb, 2018.
- 5) ZEBIĆ, Ana, *Kultura odgojno-obrazovne ustanove* (završni rad, mentorica prof. dr. sc. Sofija Vrcelj), Filozofski fakultet Rijeka, 2015.

Knjige

- 1) ANTIĆ, Vinko, ŽALAC, Tomo, BUJAN, Vinko, BUSIJA, Josip, CRNOBORI, Tone i dr., *Škola u ratu i revoluciji, školstvo i prosvjeta u Hrvatskoj 1941. - 1945.*, Školska knjiga i Hrvatski školski muzej, Zagreb, 1988.
- 2) BAŠIĆ, Josip Bepo, *Molat u Drugom svjetskom ratu 1941. – 1945. – tragovima događaja*, Hrvatska udruga logoraša u talijanskom koncentracijskom logoru Molat, Zadar, 2008.
- 3) BIONDIĆ, Ivan, *Raspuća hrvatskog učiteljstva od sekularizma do boljševizma*, Hrvatska akademija odgojnih znanosti, Zagreb, 1994.
- 4) BRANICA, Vinko, PAŠALIĆ, Tomislav i SLAVICA, Nikola (ur.), *Kronologija Splita: 1941-1945*, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1979.
- 5) ĆURIN, Miroslav (ur.), *Zbornik instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije (svezak IV)*, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, 1978.
- 6) FILIPOVIĆ, Vladimir, *Filozofijski rječnik*, Matica hrvatska, Zagreb, 1965.
- 7) FRANKOVIĆ, Dragutin, *Povijest školska i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1958.
- 8) FROL, Ivo, *O novoj prosvjetnoj politici*, Odsjek za štampu Ministarstva prosvjete, Split, 1945.
- 9) GOLDSTEIN, Ivo, *Zagreb 1941. – 1945.*, Novi Liber, Zagreb, 2011.
- 10) IVEKOVIĆ, Mladen, *Hrvatska lijeva inteligencija (sv. II, 1941. – 1945.)*, Naprijed, Zagreb, 1970.
- 11) KALE, Eduard, *Uvod u znanost o kulturi*, Školska knjiga, Zagreb, 1977.
- 12) KISIĆ KOLANOVIĆ, Nada, *Andrija Hebrang: iluzije i otrežnjenja*, 1996., Institut za suvremenu povijest, Zagreb, 123.
- 13) KREŽA, Miroslav (ur.), *Enciklopedija Jugoslavije (sv. 4)*, Leksikografski zavod Federativne Narodne Republike Jugoslavije, Zagreb, 1960.
- 14) KRNETA, Ljubomir, *Pedagogija*, Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije, Beograd, 1967.

- 15) KVESIĆ, Sibe, *Dalmacija u Narodnooslobodilačkoj borbi*, Lykos, Zagreb, 1960.
- 16) LEČEK, Suzana i PETROVIĆ LEŠ, Tihana, *Znanost i svjetonazor: etnologija i prosvjetna politika Banovine Hrvatske 1939. – 1941.*, Srednja Europa, Zagreb, 2010.
- 17) MACRINE, Sheila, MCLAREN, Peter i HILL, Dave (ur.), *Revolutionizing Pedagogy*, Springer, New York, 2009.
- 18) MACUT, Petar, *Ustaška mladež*, Despot Infinitus, Zagreb, 2018.
- 19) MATKOVIĆ, Hrvoje, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske* (drugo dopunjeno izdanje), Naklada Pavičić, Zagreb, 2002.
- 20) Milan LIPOVAC, *Školstvo i prosvjetno-kulturna djelatnost na oslobođenom teritoriju Slavonije 1941.-1945.*, Školske novine, Zagreb, 1981.
- 21) MUNJIZA, Emerik, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet u Osijeku i Hrvatski pedagoško-književni zbor ogranak Slavonski Brod, Osijek, 2009.
- 22) OGRIZOVIĆ, Mihajlo, *Iz povijesti borbe za narodnu školu*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1973.
- 23) OGRIZOVIĆ, Mihajlo, *Marksističko obrazovanje partijskih kadrova u NOB*, Radničke novine, Zagreb, 1988.
- 24) OGRIZOVIĆ, Mihajlo, *Prosvjeta u narodnoj revoluciji*, Školske novine, Zagreb, 1978.
- 25) OGRIZOVIĆ, Mihajlo, *Prosvjetni i kulturni rad s odraslima u Hrvatskoj za NOB-e*, Savez narodnih sveučilišta Hrvatske, Zagreb, 1960.
- 26) OGRIZOVIĆ, Mihajlo, *Sadržaj nastave u partizanskim školama u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1962.
- 27) OGRIZOVIĆ, Mihajlo, *Školstvo i prosvjeta u Dalmaciji za vrijeme narodnooslobodilačke borbe*, Školske novine, Zagreb, 1984.
- 28) ORŠANIĆ, Ivan, *Hrvatska smotra – nacionalni socijalni i književni mjesečnik*, godina VII., Zagreb, 1939.
- 29) PAVLICA, Dane, *Prosvjeta u Lici u NOB*, Radničke novine, Zagreb, 1987.

- 30) PAVLICA, Dane, *Ratna generacija učitelja: u znak sjećanja na rad partizanskih učitelja i njihovih učenika u narodnooslobodilačkom ratu: 1941-1945*, Školske novine, Zagreb, 1986.
- 31) PERIĆ, Ivo (ur.), *Povijest Hrvata. Treća knjiga: od 1918. do danas*, Školska knjiga, Zagreb, 2007.
- 32) POLIĆ, Milan, *Odgov i svijest*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1993.
- 33) POSNER, V(?), *Jedinstvena radna škola* (prijevod s njemačkoga jezika), Miloš B. Janković, Beograd, 1924.
- 34) POTKORNJAK, Nikola i ŠIMLEŠA, Petar, (ur.), *Pedagoška enciklopedija* (sv. 1 i sv. 2), Školska knjiga, Zagreb, 1989.
- 35) VUJIČIĆ, Lidija, *Istraživanje kulture odgojno-obrazovne ustanove*, Mali profesor i Sveučilište u Rijeci, Rijeka – Zagreb, 2011.
- 36) WALSH, Brendan, *The Pedagogy of Protest*, Peter Lang, Oxford i dr., 2007.

XII. Sažetak

Vlatko Smiljanić

Odgojno-obrazovna kultura u Hrvatskoj tijekom Drugoga svjetskog rata u svjetlu dokumenata sukobljenih strana

Na temelju dokumentacije sukobljenih strana u Drugom svjetskom ratu na području Hrvatske, rad se bavi interpretacijom i analizom odgojno-obrazovne kulture toga doba. Na početku je dana definicija odgojno-obrazovne kulture te je prikazan povijesni kontekst koji joj je prethodio (Kraljevina Jugoslavija) te njezin položaj na temelju relevantne literature tijekom Drugoga svjetskog rata. Zatim, od 1941. do 1945., za svaku godinu pojedinačno, autor analizira relevantne dokumente sukobljenih strana (ustaške, talijanske i partizanske) na temelju kojih oblikuje tezu o tri tipa odgojno-obrazovne kulture u Hrvatskoj toga doba.

Ključne riječi: Odgojno-obrazovna kultura; Povijest školstva; Drugi svjetski rat; Slavonija; Dalmacija.

XIII. Summary

Vlatko Smiljanić

Educational Culture in Croatia during the Second World War in the Light of Documents of Participants

Based on the documentation of conflicting parties in the Second World War in Croatia, the work deals with the interpretation and analysis of educational culture of that time. At the beginning the definition of educational culture is presented and the historical context (Kingdom of Yugoslavia) preceded it and its position based on relevant literature during World War II. Then, from 1941 to 1945, for each year individually, the author analyzes the relevant documents of the conflicting parties (Ustashas, Italians and Partisans) based on which forms the thesis of three types of educational culture in Croatia at that time.

Key words: Educational Culture; History of Education; World War II; Slavonia; Dalmatia.

XIV. Životopis

Vlatko Smiljanić, univ. bacc. hist., (1995.) student je I. godine diplomskoga studija povijesti (nastavnički smjer) na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Završio je osnovnu školu i gimnaziju u Virovitici. Studij povijesti na Hrvatskim studijima je upisao 2015. godine. Bavi se istraživanjem moderne i suvremene hrvatske povijesti. Do sada je objavio dva znanstvena rada u statusu prethodnih priopćenja, jedan pregledni i jedan stručni rad i tri prikaza knjiga. Autor je jedne monografije *Mara Matočec: hrvatska spisateljica, prosvjetno-kulturna aktivistica i političarka* (2010.) i uredničke knjige *Sabrana djela Mare Matočec* (2017.). Redovito sudjeluje na historiografskim znanstvenim i stručnim skupovima koji tematiziraju hrvatsku povijest XIX. i XX. stoljeća. Dobitnik je dva Pročelnikova priznanja za izvannastavne aktivnosti (ak. god. 2016./2017. i 2017./2018.) te Pročelnikove nagrade za najboljega studenta završne godine preddiplomskoga studija povijesti u akad. god. 2017./2018.